

Osmanlı Tarih Yazımında Seçkinlik Paradigması ve Bu Paradigmanın Çözülmesi* Elitism Paradigm in Ottoman History Writing and Resolution of this Paradigm

Yunus İNCE**

Özet

Modern dönem öncesinde dünyada tarih yazımında seçkinlerin tarihinin daha ön planda olduğu görülmektedir. Buna göre dünya tarihi kahramanların, padişahların, kralların, imparatorların hayat hikâyelerinden oluşmalıdır. Osmanlı tarih yazıcılığının ilk dönemlerinde de benzer bir tarih yazım anlayışının hâkim olduğu söylenebilir. Zira ilk yazılan tarih eserleri, bazı padişahların veya akıncı beylerinin gazalarını anlatan *Gazavatnâmeler* ya da hanedan odaklı bir bakış açısıyla tarihe yaklaşan *Tevârih-i Âl-i Osman*lardır. Ardından Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman gibi klasik dönem padişahlarının dönemlerini konu edinen monografiler (Tarih-i Ebu'l Feth, Selimnameler, Süleymannameler) yazılmıştır. Ya da daha da özelde bir padişahın sadece bir seferinin hikâye edildiği eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Hanedanın tarihini yazan vakanüvis unvanlı görevli de bir devlet memurudur. Bu çalışmada genel olarak Osmanlı tarih yazıcılığında bireyin ne zaman tarihin konusu haline geldiği ve daha önceki geleneğin oluşumunda etkili olan amillerin nedenleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı tarih yazımı, seçkinlik, sıradanlık, vakanüvis, birey.

Abstract

It is seen that the history of elites was more in the foreground in historiography in the pre-modern period. According to this, the history of the world should be formed of life stories of sultans, kings and emperors. It can be said that a similar understanding of historiography

* Bu makale Türk Tarih Kurumu Tarafından düzenlenen *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu (10-13 Nisan 2017, Ankara)*'da "Osmanlı Tarih Yazımında Sıradanlık ve Seçkinlik Paradigması" adıyla sunulmuş, yayınlanmamış tebliğ metninin düzeltilmiş, genişletilmiş ve ismi değiştirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yunusince@yandex.com

prevailed in the early periods of the Ottoman historiography because the initial works of history that were penned were those like *Gazavatnâmes*, which recounted the battles of some sultans or some raiders, or *Tevârih-i Âli Osman*, which approached history from a dynasty-based point of view. Then, monographies (Tarih-i Ebu'l Feth, Selimnames, Süleymannames) that dealt with the reigns of classical period sultans such as Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, and Kanunî Sultan Süleyman (Suleiman the Magnificent) were written. Sometimes, it is even seen that works that dealt with a single campaign of one specific sultan were written. The official called vakanuvis who undertook the writing of the history of a dynasty was also a civil servant. In this article, when the individual became the subject of history in the Ottoman historiography and what the causes of the factors that were effective in the formation of the previous tradition were will be investigated.

Key Words: Ottoman historiography, elitism, mediocrity, chronicler, individual.

Giriş

Tarihin pek çok tanımı yapılabilir. Tarih için yapılabilecek söz konusu tanımlar içerisinde Cicero'nun ki ayrı bir yere sahiptir. “*Tarih zamanın şabidi, hakikatin lambası, hafızanın tecessüm etmiş rubu, yaşamın hocası ve eski çağların elçisidir.*”¹ Hafızadaki hatıraların geçmiş olmaktan çıkartılıp tarih haline getirilebilmesi için yazıya dökülmesi gerekmektedir.² Bu noktada “*tarih yoktur, tarihçiler vardır*” düsturunu³ kabul edecek olursak, tarihçi seçtiği ya da seçmediği konularla insanlığın geçmiş algısını şekillendirebilen kişi haline gelebilmektedir. Geçmişe bir bakışıyla tarihi yapacak/yazacak olan tarihçi ilk insandan günümüze kadar hangi *hayatları* ya da *olayları* kendine konu edinmelidir? Bir İtalyan atasözünde de ifade edildiği gibi: “*Oyun bitince, şah da piyon da aynı kutuya konur*”⁴ ise tarih ya da tarihçi neden piyonları görmezden gelip, şahların hayatlarını anlatma eğilimindedir ve tarih/tarihçi geçmişe baktığında neden sadece kahramanların kahramanlıklarını görme ya da sıradan insanları görmemezlikten gelme eğilimindedir? Tarihçiler, uzun bir müddet *iktidar seçkinleri* odaklı metinleriyle tercihlerini beyan etmişlerdir. Neticede tarih yazım anlayışında *iktidar seçkinlerini* merkeze yerleştiren gelenek hâkim paradigma

¹ Marcus Tullius Ciceronis, *Ad Quintum Fratrem Dialogi Tires de Oratore*, ed. James Luce Kingsley, Novi Porte Publisher, Basım yeri yok 1839, s. 72.

² Enzo Traverso, *Geçmiş Kullanma Klavuzu, Tarih, Bellek, Politika*, Çev. Işık Ergüden, Versus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 9-31.

³ Paul Ricoeur tarafından Lucien Febvre'den yapılan alıntı oldukça meşhur olmuştur. Paul Ricoeur, *The Contribution of French Historiography to the Theory of History*, Oxford Clarendon Press- Oxford University Press, New York, 1980, s. 9.

⁴ “*At the end of the game, the pawn and the king go back in the same box.*” / “*Alla fine della partita il re e il pedone vanno nella stessa scatola.*”

haline gelmiştir. Ancak bu anlayışın tarihin öznesi ve nesnesi olan insanları değil de iktidara sahip olan bazı bireylerin hayatlarını hikâyeye etmesi tarihçiler tarafından sorgulanmaya başlamıştır. Böylece hâkim paradigmaya alternatif olarak gelişen düşünce, daha sıradan insanları tarihî anlatının merkezine yerleştirmiştir. Bu çalışmada Osmanlı tarih yazımında sıradan insanlara neden uzun süre yer verilmediği, ne zaman yer vermeye başlandığı ve yer vermeye başlamasının nedenleri gibi hususlara değinilecektir.

I-Tarih Yazımında Seçkinler ve Sıradan İnsanlar

Tarihçiler asırlarca tarih yazımında iktidar seçkinlerinin tarihin odağında olması gerektiği fikrini açıktan ifade etmemekle birlikte eserlerini bu anlayışla yazmışlardır. Bu düşünceyi açıktan ifade edip savunan başlıca tarihçi Thomas Carlyle'dır. Thomas Carlyle, 1840 Mayıs'ında verdiği altı konferansta "kahramanlar" olarak kavramsallaştırdığı seçkin kişilerin tarih yazımının merkezinde olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre; "dünya tarihi, insanlığın bu dünyada başardığı işlerin tarihi, esasında burada, yeryüzünde çalışıp çabalamış olan büyük Adamların Tarihidir." Zira ilk insan Hz. Adem'den bu yana gelip geçen milyarlarca insandan kaç tanesi hatırlanabilir? Ve onca insandan kaç tanesi tarihin akışına yön verebilmiştir? Bu bakış açısına göre insanlar ikiye ayrılmaktadır; tarih yapanlar (kahramanlar) ve tarihin akışı içinde kaybolup gidenler (sıradanlar). Mademki tarihi kahramanlar yapmaktadır öyleyse kahramanların hayatları incelenmelidir.⁵ Ancak XX. yy.ın başlarında Marc Bloch, Fernand Braudel, Lucien Febvre gibi Annales Ekolüne mensup tarihçiler Thomas Carlyle'ın seçimine şiddetle itiraz ettiler. Zira onlara göre; kahramanların ortaya çıkmasında belli koşullar ve şartlar müessir olmaktadır. Yani kahramanları ortaya çıkartan da aslında devrin koşullardır. Üstelik ismi anılmayan sıradanlar, seçkinlerden çok daha kalabalıktır. Dolayısıyla da tarih seçkinlerden ziyade sıradanların hayatını ortaya koymalıdır.⁶ Tarihin ya da tarihçilerin konu seçiminde sıradan insanlardan ziyade kahramanları ya da daha seçkin insanları konu almasının doğruluğu bazı şairler tarafından da sorgulana gelmiştir. Bu noktada sözü Bertolt Brecht'e bırakalım.

*Okumuş Bir İşçi Soruyor
"Yedi kapılı Teb şehrini kuran kim?
Kitaplar yalnız keralların adını yazar.
Yoksa kayaları taşıyan kerallar mı?
Bir de Babil varmış boyuna yıkılan,*

⁵ Thomas Carlyle, *Kahramanlar*, Çev. Behzat Tanç, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13-14, 29, 107.

⁶ Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 7-8.

Kim yapmış Babil'i ber seferinde?
 Yapı işçileri hangi evinde oturmuşlar
 altınlar içinde yüzen Lima'nın?
 Ne oldular dersin duvarcular
 Çin Seddi bitince?
 Yüce Roma'da zafer anıtı ne kadar çok!
 Kimlerdir acaba bu anıtları dikenler?
 Sezar kimleri yendi de kazandı bu zaferleri?
 Yok muydu saraylardan başka oturacak yer
 dillere destan olmuş koca Bizans'ta?
 Atlantik'te, o masallar ülkesinde bile,
 boğulurken insanlar
 uluyan denizde bir gece yarısı,
 bağırıp imdat istedilerdi kölelerinden.
 Hindistan'ı nasıl aldıydı tüysüz İskender?
 Tek başına mı aldıydı orayı?
 Nasıl yendiydi Galyalılar'ı Sezar?
 E bir aşçı olsun yok muydu yanında?
 İspanyol Filip ağladı derler,
 batınca tek mil filosu.
 Ondan başkası ağlamadı mı?
 Yedi yıl Savaşı'nı 2. Frederik kazanmış?
 Yok muydu ondan başka kazanan?
 Kitapların her sayfasında bir zafer yazılı.
 Ama pişiren kim zafer aşını?
 Her adımda fırt demiş fırlamış bir büyük adam.
 ama ödeyen kimler harcayan paraları?
 İşte bir sürü olay sana
 Ve bir sürü soru? ⁷

Her ne kadar soruları Bertolt Brecht sorsa da cevapları biz arayalım. Tarih/tarihçilerin neden kahramanların tarihini yazma eğiliminde olduğunu ya da sıradan insanların tarihini/hikâyelerinin neden tarihin meçhuliyetinde yok olup gittiğine dair birçok cevap vermek mümkündür. Ancak akla gelen cevapların başında modern dönem öncesindeki toplumların birçoğunda yönetme gücünün Allah/Tanrı⁸ tarafından verildiğine inanılması gelmektedir. Buna göre insanlar ikiye ayrılmaktadır: yönetenler/diğer insanları yönetmeleri için Allah/Tanrı tarafından seçilmişler ve yönetilenler/Allah/Tanrı tarafından tabi olmak

⁷ Bertolt Brecht, *Halkın Ekmeği*, Çev. A. Kadir-Asım Bezirci, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1974, s. 110.

⁸ "İster Allah deyin ister Rabman deyin. Hangisini derseniş olur. Çünkü en güzel isimler ona bastır." (İsrâ 110) *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, (Kısaltma: *Kur'an-ı Kerim*), Haz. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015, s. 292.

üzere yaratılanlar. İnsanların temelde yönetmek için Allah tarafından seçilmiş olanlar ve yönetilmek için seçilmiş olanlar olarak ikiye ayrılması tarih yazımının da seyrini belirlemiştir.

Yönetenleri kıymetlendiren yönetilenleri de kıymetsizleştiren anlayışın tarihin oldukça erken devirlerine kadar geriye gittiği görülmektedir. Bu anlayışın ilk örneğini Tanah'da görmek mümkündür. Tanah'da geçen hikâyeye göre Babil Kralı Nebukadnezar bir gece rüyasında önünde duran çok büyük ve ürkütücü bir heykel görür. Heykelin başı *altından*, göğsü ve kolları *gümüşten*, karnıyla kıç kısmı *tunçtan*, bacakları *demirden*, ayaklarının bir kısmı *demirden*, diğer kısmı ise *kıldendi*. Heykele bir dağdan kopup gelen büyük bir taş çarpar ve heykeli paramparça eder. Ardından çıkan bir rüzgâr da tüm parçaları yeryüzünün farklı noktalarına savurur. Rüyasını anlamlandıramayan Nebukadnezar'a bu konuda Daniel yardımcı olur. Ona göre; bu heykeldeki altından baş bizatihi Nebukadnezar'ın kendisidir ve onun hükümdarlığını temsil etmektedir. Ardından Nebukadnezar'dan sonra gelecek ancak onun kadar güçlü olmayan bir başka krallık gelecektir. Gümüş kollar ve gövdenin anlamı budur. Heykelin tunçtan karın-kıç kısmı ikinci krallıktan daha az başarılı üçüncü bir krallığı temsil etmektedir. Bacakları oluşturan demir ise dördüncü bir krallığı temsil etmektedir. Ayakları oluşturan, bir kısmı demir diğer kısmı kilden oluşan yapı ise farklı toplum kesimlerinin evlilikler vasıtasıyla karışıp kaynaşmasıyla meydana gelecek son krallığın karışık halkını temsil eder. Son krallığın bir kısmı demir gibi sağlam diğer kısmı ise kil gibi kırılacak olacaktır. Daniel tüm bu krallık dönemlerinde Göklerin Tanrısının egemenliğinin devam edeceğini ifade eder. Nihai olarak heykele çarparak ve sonradan büyük bir dağ haline gelecek taş parçasına dair bilginin ise ancak Göklerin Tanrısı ve onun izin verdiği fanilere ayan olabileceğini belirtir.⁹ Görüleceği üzere yukarıdaki hikâyede Tanrı'ya yakın olan Nebukadnezar devri altın dönemi temsil ederken, bu dönemden uzaklaştıkça değersizleşen bir insan nesli hikâye edilmiştir. Benzer bir hikâyeyi Yunan mitolojisinde görmek mümkündür. Yunan mitolojisinde Hesiodos, insanlığın yaratılmasını hikâyeye ederken insanoğlunun dünya üzerindeki macerasını beş çağa ve beş nesle ayırarak açıklamıştır. Buna göre ilk yaratılan insanlar, çalışma zahmetine katlanmaksızın yaşamış, yaşlanmadan, acı çekmeden ölmüş *altın çağ* insanlarıdır. Ardından gelen *gümüş çağ* insanları, savaş hevesiyle yanıp tutuşan, ihtiraslarının kurbanı olan, tüm kutsal değerlerin göz ardı edildiği, ihtirasların büyük ömürlerin kısa olduğu bir dönemde yaşamışlardır. Gümüş *çağın* ardından *bronç çağı* gelir. Bu çağ soylu kişilerin ve yarı tanrı yarı insan varlıkların devridir. Bronz çağı, Truva Savaşında olduğu gibi tanrılar/tanrıçalar tarafından başlatılan savaşlarda yarı tanrı yarı insanlar şan-şöhret uğruna bir birlerini öldürdükleri bir devirdir. Ardından gelen çağ için *Kahramanlar Çağı* tabirini kullanılır. Kahramanlar çağının insanları kendilerinden önceki

⁹ “Daniel 2 (1-49)” *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur ve İncil)*, (Kısaltma: Eski Ahit-Yeni Ahit) Kitabı Mukaddes Şirketi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 921-923.

dönemlerde yaşayanlardan daha dürüst, verimli ve cesurdur. Bu çağın da ardından adaletsizliğin, derdin-kederin, muhtelif kötülüklerin peşi sıra geldiği *demir çağı* gelir. Demir çağı insanları, gündüzleri ağır şartlar altında çalışıp, geceleri ise sıkıntılarına göğüs gererek, ıstırap içerisinde üzüntüleriyle baş başa kalmaktadır. Hesiodos kendisi de bir demir çağı insanı olduğundan, insanların çok daha mutlu yaşadığı önceki çağların birinde doğma isteğini dile getirir.¹⁰ Görüleceği üzere her ne kadar Hesiodos, yaşadığı dönem için sıradan insanların yaşadığı dönem ifadesini kullanmasa da bu çağın insanların yaşam şekillerine bakarak demir çağı için *sıradan insanların dönemi* tabiri kullanılabilir.¹¹ Hesiodos'dan sonra Platon, insanların toplumsal konumlarına göre özlüklerinde farklı maden cevherlerini barındırdıklarını ifade etmiştir. Yöneticiler *altın*, yönetici yardımcılar *gümüş*, çiftçiler-işçiler *bronç* ve *demir* cevherine sahip insanlar olarak vasıflandırılmıştır.¹² Tanah'daki hikâyenin, Hesiodos'un ve Platon'un insanlık tarihine dair tasnifinde de görüldüğü üzere; insanlık tarihinde kutsal olan ya da kutsala yakın olan nesillere metalürjik bir analogiyle daha fazla kıymet biçilmiştir. Toplamların daha sıradan kesimlerin değeri/değersizliği daha az kıymete sahip madenlerle yapılan benzetmeler üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır.

Tarihî nesillerin metalürjik kıymete göre değerlendirildiği bu tasnifte, hikâyesi aktarılan nesiller kutsiyetten uzaklaşarak beşerî bir karakter kazandıkça, yani olağan üstü güçleri/yetenekleri olmayan, doğuştan gelen üstünlükleri bulunmayan kişiler geçmiş anlatsı içerisine dâhil edildikçe; daha fazla insanın hayatının aktarıldığı ve bahsi geçen insanların sıradan insanlardan oluştuğu görülür. Bu anlamda böylesi bir geçmiş tasavvurunu bize sunan tarihçi Prometheus'a benzer. Nasıl ki Prometheus tanrılar katına çıkarak onlara ait bir ayrıcalık olan ateşi çalıp, beşerî bir araç haline getirdiyse,¹³ tarihçi de geçmişin anlatsısını Tanrısal bir anlatıdan beşerî bir anlatıya dönüştürmüştür. Tarihin daha insanî bir bilim haline gelmesi Tanrısal karakterden tedricen uzaklaşarak beşerî bir karakter kazanmasıyla olmuştur. İnsanoğlunun geçmişe dair anlatıların ilk evresini Tanrının/Tanrıların hayatlarına dair olayların anlatıldığı mitler oluşturur. Mitleri, kutsallıkları bulunan ya da kutsala yakın olup, kahraman

¹⁰ Hesiodos, "İşler ve Günler", *İşler ve Günler-Tanrıların Doğuşu*, (Kısaltma: *Tanrıların Doğuşu*), Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2012, s. 18-22.

¹¹ Hesiodos'tan asırlar sonra yazıları Annales Ekolünün kurucularına ilham kaynağı olacak olan Michelet, "ıstıraplarını dile getirme gücünden yoksun bir hâlde ıstırap çeken, çalışan, çürüyen ve ölen insanların tarihini" yazılması gerektiğini ifade ederek, tarihin sıradan insanların hayatlarını anlamamızı-öğrenmemizi sağlaması gerektiğini belirtir. Bu anlamda demir çağı insanları için sıradan insanlar tabiri kullanılabilir. Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 32.

¹² Benzer bir sınıflandırma Platon tarafından yapılmıştır. Buna göre her ne kadar insanlar topraktan yaratılmış da olsa Tanrı yöneticilerin toprağına altın, yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş ve çiftçiler-işçilerin mayasına da bir miktar tunç ve bakır karıştırmıştır. Platon, *Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 111.

¹³ Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu*, s. 81-84.

vasfıyla tanımlanabilecek insanların, olayların merkezinde olduğu destanlar ya da efsaneler takip eder. Bu anlatı geleneğinin ardından da meşruiyetini tanrısal bir güce dayandıran hükümdarların, kralların, şahların hâsılı hükümlerinin yaşamlarının anlatısı gelir. Son olarak insanlığın çoğunluğunu oluşturan sıradan insanların tarihi gelir.

Osmanlı Devleti'ndeki tarih yazım anlayışında benzer bir gelişim çizgisi gözlemlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarına kadar sıradan insanların tarih anlatısı içerisinde yer bulamadıkları görülür. Şimdi bu durumun nedenleri üzerinde duralım.

II- Osmanlı Tarih Yazımında Sıradan İnsanların Yer Almama Nedenleri

Güç tarih boyunca tarih yazımını biçimlendiren önemli bir unsur olmuştur. Güce sahip olanlar/iktidara hâkim olanlar yönettikleri insanlara niçin kendilerinin yönetici yönetilenlerin ise niçin yönetilen olduğunu izah etmek durumundadır. Bu noktada eski bir araç devreye girer: *kutsiyet*.

II-1 İktidar Sahiplerine Kutsiyet Atfeden Hâkimiyet Anlayışı

Kur'ân-ı Kerîm'deki “*gerçek hükümdâr olan Allah, yücedir*”¹⁴ ayetiyle dünyevi ve uhrevi en büyük gücün Allah'a ait olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla İslam devlet felsefesine dair yazılmış pek çok eserde padişahlar da Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (*zıllullah-ı fi'l-âlem*) olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Bu anlamda bir hükümdar/padişah/emir için en yüce unvan Allah'ın gölgesi olarak anılmak olsa gerektir. Hiçbir şeyin gölgesi, kendisinden daha büyük ve yüce olmamakla birlikte o şeyin temsilidir. Bu nedenledir ki böylesi bir unvana sahip olmak ilahî olarak seçilmiş olmak anlamına gelir. Osmanlı padişahları Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren Allah'ın yeryüzündeki

¹⁴ (Tâ-Hâ, 114), *Kur'ân-ı Kerîm*, s. 319.

¹⁵ Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî, *Nesâyihü'l-Mülûk İnceleme-Metin-Dizîni*, Haz. Turgut Tok, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 158; İbn Zafer, *Sülvânü'l-Muta fî'Udvânî'l-Etba (Uyrukların Düşmanlığı Hakkında Yöneticiye Öğütler)*, Haz. Joseph A. Kechichian-R.Hrair Dekmejian, Çev. Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 105-106; Ebu'l-Hasan El Mâverdi, *Nasibâtu'l-Mülûk (Siyaset Sanatı)*, Çev. Mustafa Sarıbıyık, Ark Kitapları, İstanbul, 2004, s. 153-155; Kerîmüddin Mahmud-i Aksayî, *Müsâmeretü'l-Abbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 64; Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mebekkü'l-Ulemâ (Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mibenk Taşı)*, Haz. Kemal Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2013, s. 241.

gölgesi (*ẓillullab-ı fi'l-âlem*) unvanını kullandıkları bilinmektedir.¹⁶ Osmanlılardaki böylesi bir hâkimiyet anlayışını, İslâmiyet öncesi kut anlayışının İslami değerler içerisinde devamı olarak okumak mümkündür.

Yukarıdaki kabul, insanları yönetim kavramı bakımından ikiye ayırır: yönetmek için Allah tarafından görevlendirilen *yöneticiler* (*berâyâ*) ve *yönetilenler* (*reâyâ*). Osmanlı Devleti'nde yönetilen zümrenin adı olan reâyâ kavramı sürü manasına gelir. Sanayi öncesi geleneksel toplumlarda yaşamı idame ettirmenin iki temel yolundan birisi hayvancılıktır. İnsanoğlunun anlam dünyasında soyut kavramları somutlaştırırken etrafındaki yaşamdan etkilendiğinden, hayvancılık faaliyetinin iki unsuru çoban ve sürü, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişki hususunda bir analoginin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eski dünyanın bu kadim anlayışına göre; padişahlar sürüyü gütmekle/çekip-çevirmekle/gözetmekle mükellef çobana benzetilirken, yönetilen zümreler de bir sürüye benzetilmiştir.¹⁷ Osmanlı Devleti de genel olarak eski dünyaya ait bu anlayışı daha önceki Türk-İslam Devletleri vasıtasıyla benimsemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet anlayışının bazı noktalardan daha önceki Türk-İslam hâkimiyet anlayışından farklılaştığı görülmektedir.

Osmanlıların ilk devirlerinden itibaren devletin hanedanın üyelerinin ortak malı olduğu anlayışı terk edilmeye başlanmıştır. I. Bayezid¹⁸ zamanında başlayıp, Fatih Sultan Mehmed ile birlikte doruk noktasına erişen merkezileşme çabaları bu süreçte oldukça etkili olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesindeki hâkimiyetin yalnızca padişaha ait olduğunu belirten şu ifadeler, bu anlayış değişikliğinin somut bir yansımasıdır: “*Ve her kimesneye evlâdumdan saltanat miyesser ola, karındaşların niẓâmı âlem için katl itmek münâsibdür. Ekser-i ulemâ dahi tecvîẓ itmişdür. Anunla âmil olalar*”¹⁹ Yine Osmanlı tarihinin erken devirlerinden itibaren *padişah* ile *devlet* kavramları arasında bir özdeşlik kurulduğu görülür. Padişah kavramı bir şahsı ifade etmenin yanında devletin bizatihi kendisini ifade etmeye başlar. Padişah ve devlet kavramları arasındaki özdeşlik Max Weber tarafından patrimonyalizm olarak kavramsallaştırılmıştır.²⁰ En genel tanımıyla *patrimonyalizm*; padişah hükümlerinin devamı adına “*idarî ve askerî örgütlenmeyi,*

¹⁶ Tursun Beğ, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s. 10-15.

¹⁷ Tanah'da İsrailoğulları bir sürüye, yöneticileri de çobana benzetilmiştir. “Hezekiel 34/1-18”, *Eski Abit-Yeni Abit* s. 901. Buhârî (Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl), *el-Câmiu's-Sabîh*, I, (11. Bab-Kitâbü'l-Cum'a), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 215; Müslim (Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc), *el-Câmiu's-Sabîh*, II, (20. Bab-Kitâbü'l-İmâre), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 1459.

¹⁸ Halil İnalçık, “I. Bayezid”, *DİA*, V, İstanbul, 1992, ss. 231-234.

¹⁹ Fatih Sultan Mehmed, *Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Tablil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18.

²⁰ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, Haz. M. Atilla Arıçoğlu- H.Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2005, s. 61-65.

'efendinin şahsı iktidarını genişletmek için sırf ona ait bir araç' hâline getirdiği... *patrimonyal*" bir idare tarzı olarak tanımlanabilir. Ancak Weber'in ifadesini bazı noktalarda eleştiren Halil İnalçık'ın Osmanlı devlet düzeni için önerdiği kavram "*sultanizm*"dir.²¹ Patrimonyalizm/sultanizm esaslı bir idare tarzı padişah-devlet özdeşliğini ileri bir noktaya götürür. I. Bayezid döneminden itibaren yaygın bir kanaat haline gelen padişah-devlet özdeşliğinin izlerini edebi metinlerde görmek mümkündür. Nitekim Ahmed-i Dâî, Fetret Devrinde yazmaya başladığı Çengnâme adlı eserinde aşağıdaki satırlarında bu özdeşliğe dikkat çeker.²²

'Eyâ lutf-i Hûda zâll-i ilâhî/Kapındur pâdişehler secde-gâhı

Şehâ sen bir şeh-i kâşver-güşâsın / Se'âdet mülki içre pâdişâ[h]sın

Cebân tendür velâkin câni sensin/Kamu 'âlem kulun sultânı sensin

Vücudün bir güberdür kâni devlet/Müretteb meclis ü erkân-ı devlet"

Ahmed-i Dâî, yukarıdaki satırlarında her Osmanlı reayasının padişahın kulu hükmünde olduğunu, padişahın devletin kanı, cihanın canı olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda Osmanlı padişahı bir anlamda devletin tecessüm etmiş halidir. Osmanlı Devleti'nde padişah, hem Allah'ın gölgesidir, hem de devletin tecessüm etmiş halidir. Yönetenlerin/seçkinlerin kendilerini diğer insanlardan ayırarak kıymetlendirmeleri ve Allah'ın otoritesinin bir yansıması olarak kabul ettirmeleri neticesinde tarih yazımının öznesi-nesnesi uzun müddet iktidara sahip olan seçkinler olmuştur. Nitekim Osmanlı tarih yazıcılığının ilk örnekleri de bu şekilde ortaya çıkmış olan eserlerdir.

Tarihi takvimler adı verilen saray için tutulmuş, bir yıl içerisinde yaşanan önemli olayların kaydedildiği yıllıklar doğrudan saray için hazırlanmış çalışmalardır.²³ Ahmedî Büyük İskender'in hayatını anlattığı İskendernâme adlı eserinin Osmanlı tarihine ayırdığı bölümüne *Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Gazev-i İşân bâ-Küffâr* adını vermiştir.²⁴

Ahmedî'nin manzum ve muhtasar eseri hâricinde ilk tarih yazım geleneğinin II. Murad zamanında başladığı görülmektedir. Tarih yazım

²¹ Halil İnalçık, "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi," *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi*, Çev. Kemal Aydın Akagündüz,7, İstanbul, 1994, ss. 5-26.

²² Ahmed-i Dâî, *Çengnâme*, Haz. Gönül A. Tekin, Harvard Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 1992, s. 318-319.

²³ H. Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihine Ait Tarihi Takvimler*, İstanbul, 1961; Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara, 1984; V. L. Ménage, "Sultan II. Murad'ın Yıllıkları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 33, İstanbul, 1981, s. 79-98.

²⁴ Ahmedî, *İskendernâme*, Haz. Hasan Akçay, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa, 1999, s. 219-228.

geleneğinin başlamasında doğrudan hanedanın hükmetme yetkisine yönelik bir tehdit oldukça etkili olmuştur. Ankara Savaşı sonrasında Osmanlı birliğini dağıtan Timur'un yüksek hâkimiyeti Osmanlılar tarafından tanınmıştır. Şahruh, 1435 yılında Karamanoğullarına, Dulkadiroğullarına ve Osmanlılara bir elçilik heyeti göndererek, hâkimiyetini tanımalarını istemiştir. Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları beyleriyle birlikte Osmanlı hükümdarı II. Murad da Şahruh'un yüksek hâkimiyetini kabul etmiş ve kendisine gönderilen hilatı giymiştir. Bu olay aynı zamanda Osmanlı tarih yazıcılığının da başlangıcı olmuştur. Bu hadiseden sonra hâkimiyeti devam ettirmenin hükmetme yetkisini sağlayan meşruiyetin üretimiyle olabileceğini gören II. Murad, Yazıcızâde Ali'ye Osmanlı soyunun tarihini yazmasını emretmiştir. Yazıcızâde Ali, yazdığı eserin son kısmına Osmanlıların soyunu, Timur'un kendisi ile nesep dolayısıyla da meşruiyet ilişkisi kurduğu Cengiz soyundan daha yüce bir soya; Oğuzhan'a dayandıracak bir bölüm ilave ederek 1436 yılında tamamlamıştır.²⁵ Böylece gerçek anlamda Osmanlı tarih yazıcılığı da II. Murad zamanında başlamış olur.

Bu eserden sonra tamamı Osmanlı tarihine ayrılmış eserler yazıldığı görülmektedir. Müstakilen Osmanlı Tarihinden bahseden ilk kronik yazarlarından Aşıkpaşazâde, eserine, *Menâkıb-ı Âl-i Osman* (Osmanlı Hanedanının Menkıbeleri) adını vermiştir.²⁶ Aynı şekilde Oruç Beğ,²⁷ Hadîdî,²⁸ Karamanî Mehmed Paşa,²⁹ gibi pek çok müellifin eserinin ismi *Tevârih-i Âl-i Osman*'dir. Bunun dışında bir ortak eserden kopya edildikleri anlaşılan yazarları belli olmayan pek çok kronik de yine *Tevârih-i Âl-i Osman* olarak bilinmektedir.³⁰ Bu kroniklerin ortak yanı da Osmanlı hanedanının tarihini konu edinmeleridir. İlk Osmanlı müverrihleri arasında yer alan Kemal, de eserine yukarıdaki adlandırmaları çağrıştıran *Selâtin-nâme* adını vermiştir.³¹ Görüldüğü üzere Osmanlı tarih yazıcılığının başlamasında hanedanın meşruiyet ihtiyacı oldukça etkili olmuştur. Bu anlamda devrin himaye ve tabiiyet ilişkileri incelendiğinde ilk yazılan Osmanlı tarih eserlerinin büyük çoğunluğunun hanedanın adını taşıması oldukça doğaldır.

²⁵ Gürsoy Akça-Yunus İnce, *Klasik Osmanlı Çağında Tarih Meşruiyet ve Rîya*, Palet Yayınları, Konya, 2015, s. 185-204.

²⁶ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarîhi [Osmanlı Tarîhi (1285-1502)]*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 3-4.

²⁷ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarîhi [Osmanlı Tarîhi -1288-1502]*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2008, s. 1.

²⁸ Hadîdî, *Hadîdî Tarîhi [Manzûm Osmanlı Tarîhi (1285-1522)]*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2015.

²⁹ Karamanî Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarîhi*, (Osmanlı Tarihleri I içinde), Çev. İ. Hakkı Konyalı, İstanbul, 1949.

³⁰ *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*; neşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992.

³¹ Kemal, *Selâtin-nâme*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

II-2 İktidar Seçkinlerinin Tarihte Bir Rol Model Arayışı ve Rol Model Kabul Ettikleri Kahramanlarınkine Benzer Tarzda Hayatlarını Anlatan Eserler Yazdırma İstekleri

Yukarıda da belirtildiği gibi yönetme gücünü ellerinde buldurmalarından ötürü doğal olarak lider konumunda olan krallar/hükümdarlar/padişahlar yönetimde kaldıkları müddette başarılı olabilmek için geçmişin tecrübesine sahip olmayı arzulamaktaydılar. Ayrıca tarihin kendilerini başarılarıyla/kahramanlıklarıyla yâd etmesini istedikleri için, geçmişte yaşamış büyük adamların/liderlerin/kahramanların hayat hikâyelerinden ders almaları gerekmektedir. Bu nedenle geçmişteki başarıları/zaferleri/kahramanlıkları nedeniyle ister efsanevî isterse gerçek olsun tarihte önemli bir yere sahip olan, büyük adamlar/kahramanlar zamanın hükümdarının/kralının/padişahının başarılarının ölçülmesinde bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Herhangi bir hükümdarın/kralın/padişahın başarılarını yüceltmek için yazılan tarihî ya da edebî metinlerde edebiyattaki teşbih sanatının (benzetme) tüm unsurlarının kullanıldığı görülmektedir. Burada kendisine benzetilen (eski büyük adamlar/kahramanlar), benzetme edatı (gibi), benzeyen (başarıları takdir edilmek istenen hükümdar/kral/padişah) ve benzetme yönü (kahramanlık) bulunur. Tarih boyunca yazılmış birçok siyasetnamede hükümdarlara/krallara/padişahlara bu eski büyük adamları/kahramanları “*rol model*” olarak almaları tavsiye edilmiştir. Hatta bu büyük adamların/kahramanların da birbirlerini örnek aldıkları bilinmektedir.

Nitekim siyaset biliminin en önemli teorisyenlerinden Machiavelli de insanları yöneten ve yönetilen olarak ikiye ayırmış ve tarihin yönetenleri konu edinmesi gerektiğini ifade etmiştir.

“...Hükümdar, tarihçileri okumalı, ünlü kişilerin yaptıkları işler üzerinde düşünmeli, onların savaşta işleri üzerinde düşünmeli, onların savaşta davranışlarını incelemeli, zaferlerinin ve yenilgilerinin nedenlerini araştırmalı ve böylece, neleri taklit etmek, nelerden kaçınmak gerektiğini etüd etmelidir. Hükümdar, özellikle, ünlü bir eski kahramanı kendine örnek alan, onun işlerini, bütün davranışlarını daima göz önünde bulunduran ve bunları kendine kural edinen birçok büyük adam gibi yapmalıdır. Örneğin, söylendiğine göre, Büyük İskender, Akhileus'u; Sezar, İskender'i; Scipio, Keyhüsrev'i taklit etmekteydiler.”³²

Tarihin büyük adamları kendilerine rol model olarak gördükleri şahısların hayat hikâyelerini okumaktan hoşnut oluyorlardı. Rivayete göre; İskender'in en sevdiği kitaplar arasında bir İlyada nüshası bulunmaktaydı. Kitap Aristoteles tarafından kendisine hediye edilmişti. İskender kitabı özel bir kutuda saklardı ve savaş sanatı eğitimi için çok önemli bir klavuz olarak görürdü. Hayatı boyunca yastığının altında iki şey bulundurmuştu. Bir kılıç ve İlyada destanının bu

³² Niccolò di Bernado dei Machiavelli, *Hükümdar*, Çev. H.Kemal Karabulut, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998, s. 175-176.

nüshası.³³ Anlaşıldığı kadarıyla İskender İlyada'yı her zaman okunup istifade edilmesi gereken bir “başucu kitabı” olarak görmüştü. Benzer bir tavsiye Kınalızade Ali Efendi tarafından Osmanlı sultanlarına yapılmıştır. Ona göre; bir hükümdar genç yaşta tahta geçebilir. Gençliğinden dolayı devlet idaresinde çok önemli olan tecrübeden mahrum olabilir. Tecrübe sadece yaşanarak elde edilmez. Hükümdarlar geçmiş hükümdarların yaşamlarını okuyarak tecrübe sahibi olabilirler. Geçmişe ait böylesi bir bilgiye sahip olabilmek için “ahbar ve tevârih” kitaplarını okumak gerekir. Böylesi kitapların en iyisi Firdevsi'nin Şahname'sidir. Şahname'yi okuyarak hükümdarlar iyilik ve kahramanlık kazanmanın yollarını öğrenirler, hem de çok faydalı tecrübeler edinirler.³⁴ Görüleceği üzere hem İlyada hem de Şahname doğu-batı hükümdarları için birer başucu kitabı olarak görülmüş, her iki eserdeki kahramanların hayat hikâyeleri daha sonra gelen hükümdarlar için örnek olmuştur.

Büyük adamları/kahramanları taklit etme isteğinin tarih yazımına iki şekilde tesir ettiği görülür. İlki padişahların/kralların ya da şahların tarih öğrenmelerine, ikincisi de hayatlarını öğrenip kendileri için rol model olarak gördükleri kahramanların hayatlarını anlatan eserlere benzer eserler yazdırmalarına neden olmuştur. Batı medeniyetinde *İlyada*, Doğu medeniyetinde de *Şahname* böylesi tarih yazdırma gayretleri için birer örnek teşkil etmiştir. Batı dillerine çevirilerinde Şahname için “*Kralların Kitabı*”³⁵ şeklinde bir adlandırma tercih edilmiştir.

Osmanlı tarih yazıcılığın başladığı II. Murad devri aynı zamanda Şahname'nin ilk çevirisinin yapıldığı dönemdir.³⁶ Osmanlı tarih yazımında Şahname etkisi bir müddet sonra, mesnevî tarzının biçim, Şahname'nin de model kabul edilmesi neticesinde Şehnamecilik veya Şehnamenüvislik adlı bir tarih yazım ekolünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şehnamecilik, 1550-1600 yılları arasında yaklaşık 50 yıl kadar varlığını devam ettirmiş ekoldür.³⁷ Firdevsi'nin eseri örnek alınarak mesnevî tarzında yazılan bu ekolde devri hakkında bilgi verilen padişahlarının yüceltilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

Şehnamecilik ekolüne benzer bir şekilde gelişen bir başka ekol de sadece bir padişahın devrini konu edinen monografilerdir. Şüphesiz bu ekolün ortaya

³³ Plutarkhos, *İskender-Sezar –Parelel Hayatlar*, Çev. İo Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 9.

³⁴ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ablâk-ı Alâî*, Haz. Mustafa Koç. Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s. 468.

³⁵ Abolqasem Ferdowsi, *Shahnameh: The Persian Book of Kings*, trans. Dick Davis, Penguin Press, New York 2006.

³⁶ Osmanlı devrinde yapılan ilk Şahname tercümesi için bkz. *Tercüme-i Şehname*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine. Nu.1518.

³⁷ Christine Woodhead, “Reading Ottoman Şehnames: Official Historiography in the Late Sixteenth Century”, *Studia Islamica* 104-105, 2007, pp. 67-80.

çıkmasında Osmanlı padişahlarının II. Murad devrinden itibaren kendilerini *muẓaffer* olarak nitelendirmeleri³⁸ etkili olmuş olmalıdır. Zira ömürlerini zaferlerle taçlandıran böylesi muzaffer padişahların her birinin dönemleri ayrı birer monografiye konu olmayı hak ettiği görüşü söz konusu devirde yaygın bir kanaattir. Bu anlayış çerçevesinde Fatih Sultan Mehmed'in (Fetihnâme/Fatihnâme), Yavuz Sultan Selim'in (Selimname) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın (Süleymanname) hayatını ya da başarılarını anlatan monografiler yazılmıştır.

Bu gelişim çizgisi fetihname olarak adlandırılabilir olan bir padişahın tek bir seferini anlatan eserlerin yazımına kadar devam etmiştir. Görüleceği üzere Osmanlı tarih yazım geleneğinin gelişim çizgisi incelendiğinde; Osmanlı tarihine değinen ilk metinlerin Osmanlı tarihi dışında başka bir konuyu ele alan bir eserin içindeki küçük bir parçadan ibarettir. Hemen sonrasında sadece Osmanlı hanedanını konu alan eserler yazıldığı, bir müddet sonra da sadece bir Osmanlı padişahının dönemini hatta bir padişahın tek bir seferini hikâye eden eserler kaleme alındığı görülecektir. Tarih yazımındaki bu seyre göre; konu olarak seçilen alanın gittikçe daha dar bir daireyi kapsadığı ve dairenin küçülmesine bağlı olarak alan hakkında daha fazla bilgi vermenin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Ancak tüm bu süreç içinde sıradan insanların tarih yazımına konu olmadıkları görülmektedir. Zira tüm bu süreçte tarih yazımını himaye edenler ya da tarih eserlerini bizzat sipariş edenler padişahlardır.

Osmanlı padişahlarının hâkimiyet anlayışını şekillendiren patrimonyalizm/sultanizm ilkesi gereği geniş bir alanda himaye ilişkisi geliştirdikleri görülebilir. Tarih yazımından halı üretimine kadar geniş bir çerçeveyi kapsayan himaye ağı içerisinde şiirin önemli bir yeri bulunmaktadır. Şiir yazımı alanında gelişen himaye ilişkisinin tarih yazımını hususunda da etkileri olduğu gözlemlenebilir.

II-3 Tarih Yazımı ve Şiir Yazımı Arasında Bir Ayrımın Olmaması

Erken dönem tarih yazıcılığının ürünlerinin birçoğunun şiir formunda yazıldığı görülmektedir. Şiir daha ziyade eğitilmiş insanlar için bir uğraşı alanıdır. Şairler ile şiirin hamisi konumunda olan padişahlar arasında karşılıklı çıkara dayanan bir ilişki söz konusudur. “*Ma'rifet iltifâta tâbi'dir. Müşterîsiz metâ' zâyi'dir*” kavlince şairin yaşamını devam ettirebilmesi³⁹ ve padişahın da şanın ve kudretinin sonraki nesillere aktarılabilmesi için her iki taraf diğerine ihtiyaç duymaktadır. Tarih yazımı da şiir yazmaktan ayrı bir alan olarak düşünülmez.

³⁸ Osmanlı padişah tuğralarında zaferler kazanmaları dileğiyle II. Murad'dan itibaren ilave edilen “*muẓaffer*” kelimesi, Fatih Sultan Mehmed'den itibaren “*el - daimâ*” şekline dönüşmüştür. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 73-74.

³⁹ Halil İnalçık, *Şair ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003.

Hatta padişahların adının sonraki nesillere aktarılmasının şairler vasıtasıyla olabileceği şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Nitekim Nefî'nin bu husustaki şiiri devrin anlayışını anlamak adına oldukça anlamlıdır.⁴⁰

“İltifat et sübân erbâbına kim anlardır/ Medb-i şâban-ı cibâna veren unvânı

Kim bilirdi ger şu'ârâ olmasa sâbıkda/ Debre devlete geliþ giden sultânı

Haşre dek âb-ı hayât-ı sübân-ı Bâkîdür/ Andırup zinde kalan nâm-ı Süleymân Hânî”

Medya kavramı öncesinde kısmen kamuoyu oluşturma etkisi olan şiir yazımı ve doğrudan iktidar alanına dair bilgi üreten tarih yazımı arasında net bir ayrım yoktur. Tarih yazımı/tarihçilik müstakil bir iş olarak görülmemektedir. Hatta adlarını bilemediğimiz bazı müverrihler şiirlerinde kullandıkları mahlasları vasıtasıyla tanınmaktadır. Söz konusu dönemde yazılmış eserlerde içerik kadar önemli bir husus da biçimdir. Şiir yapısı itibarıyla nesirden ziyade musikiye yakındır.⁴¹ Dolayısıyla biçim de en az içerik kadar önemlidir ve şiir yazmak da şiirden anlamak da ciddi bir eğitim gerektirir. Bahsi geçen dönem için eğitim alabilmek oldukça az insana nasip olan bir ayrıcalıktır.

Şiirin yapısının dışında padişahlar-şairler arasındaki meşruiyet sağlama-himaye edilme kazanımlarına bağlı gelişen ilişki, tarih yazımının iktidar odaklı bir geçmiş anlatısı geliştirmesine neden olmuştur. Bahsi geçen dönemde şiirin hamisi iktidar ya da iktidara yakın devlet adamları olduğu gibi talibi ya da okuyucusu da daha ziyade iktidara yakın kesimlerdir. Zira okuma yazma oranının çok düşük olduğu bir devirde şiir daha ziyade eğitilmiş insanlara hitap etmektedir. Dolayısıyla da şiir formunda yazılan geçmiş de daha ziyade iktidara ve iktidara yakın toplumsal kesimlere yöneliktir. Bu nedendir ki hamisinin ve okuyucusunun iktidar odaklı olduğu, şiir formunda yazılan tarih eserlerinde sıradan insanlara yer verilmemiştir. Geçmişin şiir formunda yazıldığı bir dönemde bu yazım ekolü eğitim alma şansına sahip olanlara hitap etmekteydi. XVII. yüzyıl başlarında padişah odaklı tarih yazımının eskisi kadar rağbet görmeyip, sıradan insanların da tarih anlatısında kendilerine yer bulmaya başladığında şiir formunda tarih yazım anlayışının yerini nesirle tarih yazımına bıraktığı görülür. Söz konusu dönemde tarih yazımında değişen bir diğer öge de yazımda kullanılan dildir. Arapça ve Farsça tarih yazma geleneği gittikçe azalmış ve daha geniş kitlelere hitap eden Türkçe tarih yazımı benimsenmiştir.

Erken dönem Osmanlı tarih yazımında kullanılan form ve dil dışında devrin anlayışı gereği insanların kendilerini ifade ederken *ben*'den ziyade *biz*'i tercih etmesi de tarih anlatısı içerisine sıradan insanların dâhil edilmemesinin bir nedeni olarak görülebilir.

⁴⁰ Nefî, *Nefî Divanı*, Haz. Metin Akkuş, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 54.

⁴¹ “Şairin lisani ‘nesir’ gibi anlaşılacak için değil, fakat duyulmak üzere vücut bulmuş, musiki ile söz arasında, sözden ziyade musikiye yakın, muvassat bir lisandır.” Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri-Piyale/Göl Saatleri/Kitapları Dışındaki Şiirleri*, Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman, Degah Yayınları, İstanbul, 1987, s. 70-71.

II-4 Kimliklerin İfade Edilmesinde Ben'den Ziyade Biz'i Ön Plana Çıkaran Anlayış

Osmanlı Devleti'nde seçkin ya da yöneten zümreye mensup insanlarla karşılaştırıldığında görece daha az sayıda sıradan insanın hayatı hakkında bilgimiz bulunmaktadır. Ki bu sıradan insanlara dair bildiklerimizde yine kendilerinin yazdıklarından ibarettir. Bir kadının (yargıç),⁴² bir berberin,⁴³ iki esirin,⁴⁴ bir imamın,⁴⁵ taşralı bir âlimin,⁴⁶ bir kazaskerin,⁴⁷ birkaç yeniçerinin⁴⁸ günlüklerine sahibiz. Bu anlamda söz konusu insanların Osmanlı tarihinde kendilerini ifade etmedikleri ya da hayatlarına dair geride bir şey bırakmadıkları yönünde bulunan yaygın kanaat bu konuda yapılmış bir çalışmayla geçerliliğini kaybetmiştir.⁴⁹ Peki, bu sıradan insanların birer günlük tutmaları sıradan insanların tarihinin yazıldığı anlamına gelir mi? Bu soruya olumlu bir cevap veremeyiz. Zira bu şahıslar her ne kadar sıradan insanlar olsalar da neticede birer tarihçi değillerdir. Üstelik bu şekilde toplumun daha sıradan mensuplarınca kaleme alınan eserlerde çoğunlukla yine genel nitelikte konuların ele alındığı görülmektedir. Bu noktada bir Osmanlı reayası neden yazmaz sorusu akla gelmektedir.

Bu soruya verebileceğimiz bazı cevaplar var. İlk olarak Osmanlı toplumunun kültürel kodlarına hâkim kimlik ifadesi *ben*'den ziyade *biz*'dir. İlgili anlayışın somut yansımalarını birçok alanda görmek mümkündür. Osmanlı

⁴² Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi, *Kadı ve Günlüğü*, (Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü/1711-1735 Üstüne Bir İnceleme), Haz. Selim Karahasanoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

⁴³ Şeyh Ahmed el-Bediri el- Hallâk, *Berber Bediri'nin Günlüğü 1741-1762 Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

⁴⁴ Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd İnebabı Gâzîsi Hindî Mahmûd ve Esâret Hâtıraları*, Haz. Ahmet Karataş, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013; Temeşvarlı Osman Ağa, *Kendi Kalemıyla Temeşvarlı Osman Ağa Bir Osmanlı Türk Sipahisi ve Esirlik Hayatı*, Haz. Harun Tolosa, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

⁴⁵ Kemal Beydilli (Haz.), *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

⁴⁶ Bosna'da yaşayan taşralı bir âlimin hayatının 1754-1804 yılları arasından kesit sunan eseri için bkz. Başeski Şevki Molla Mustafa, *Rûznâme*, Haz. Kerima Filan, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Dili) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.

⁴⁷ Bostanzade Yahya Efendi, “*Şî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman*”, Haz. Orhan Şaik Gökyay, *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, ss. 191- 256.

⁴⁸ Giovan Maria Angiello, *Fatih Sultan Mehmed*, Çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul, 2011; Konstantin Konstatinoviç Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, Çev.-Haz Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003; Hüseyin Tuği, *Musibetnâme Tablîl-Metin ve İndeks*, Haz. Şevki Nezihî Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010; Albertus Boboivus (Santuri Ali Ufki Bey), *Albertus Boboivus ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayında Yaşam*, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

⁴⁹ Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 39-71.

Devleti'nin en küçük yönetim birimi mahallenin yapısı bize bu anlayışın bariz bir yansımasını sunar. Mahalle, işlenen bir suçtan tüm mahallelinin müştereken sorumlu tutulduğu, avarız gibi bazı vergilerin müştereken ödemek mecburiyetinde olduğu,⁵⁰ toplumu oluşturan zümrelerin dinî aidiyetlerine göre millet adı verilen gruplara bölündüğü⁵¹ bir yapıya sahiptir. Böylesi bir toplumsal yapıda insanların elbiselerinin ve evlerinin hangi renkte olabileceği gibi en şahsî tercihler arasında kabul edilebilecek tercihlerin dahi bu aidiyete göre (biz) biçimlendirildiği görülür ve kimlikler *ben*'den ziyade *biç* içerisinde ifade edilir.

Yukarıda bazı esirlerin, yeniçerilerin, berberlerin, kadıların, hatıratlarına sahip olduğumuzdan bahsedildi. Ancak bu hatıratlarda ne kadar ben vurgusu vardır? Bu hatıratlar incelendiğinde yazarların daha ziyade yaşadıkları devirdeki hadiselerle değindikleri, padişahlara, devlet adamlarına dair bilgiler verdikleri ya da devrin doğal felaketleri vb. gibi daha ziyade geneli ilgilendiren hadiselerle temas ettikleri görülür. Söz konusu yazarların sevdalarına, acılarına, hayattan kâm aldıkları hususlara ya da geleceğe dair beklenti ve endişelerine geneli ilgilendiren hadiselerle göre daha az temas ettikleri yahut hiç değinmedikleri görülür. Bu husus izahı gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Osmanlı toplumunda din hayatın merkezinde bulunur ve gündelik hayatı biçimlendirirdi. Osmanlı Devleti teokratik bir devlet değildi. Ancak insanların gündelik yaşamında din giyim kuşamdan, alışverişe, sanattan zanaata kadar birçok alanda önemli bir belirleyici konumundaydı. Özellikle İslâm dini gereğince Allah yegâne ve en büyük güçtür. Müslüman olmanın ilk adımı olan şahadet getirirken bu özellikle vurgulanır. Şahadet bir insanın Allah'ın varlığına birliğine ve en büyük olduğuna inanmasının dille ifade edilmesi/şahit olunması manasına gelmektedir. Söz konusu inanç gereğince, insanoğlu dünya hayatının bir imtihandan ibaret olduğunu ve bu imtihanda doğru ile yanlışın yaratanın küllî iradesinden bahsettiği cüzî iradesiyle bulmak durumunda olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla da cüzî olanın küllî olan karşısında benlik davasında bulunamaz. Bu nedenle nefsi temsil eden ene (أنا/ben) ifadesinden türetilen enâniyet (أنانيت/benlik) kelimesi dinen bir Müslüman'ın en fazla mücadele etmesi gereken iki düşmanından (şeytan-nefis) birisini ifade etmektedir. İnsanoğlu ancak fena yani hiçlik mertebesine ulaşırsa gerçekten var olabilir. Özellikle İbn Arabî'nin düşünceleri/eserleri vasıtasıyla gelişen vahdet-i vücud kavramı gereğince; insanın cüzî iradesinin ve benliğinin hiç hükmünde olduğunu anlaması aslında kendi varlığını ve benliğini mutlak ve yüce olanda,

⁵⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallelerin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Şehir, Toplum ve Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 75-84.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bk. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.

yegâne olanda bulması anlamına gelmektedir.⁵² Nitekim ünlü mutasavvıf Niyâz-ı Mısri bu konuya aşağıdaki dizleriyle değinir:⁵³

“Zât-ı Hak'ta mahrem-i irfan olan anlar bizî/İlm-i sırda bahr-i bî-pâyân
olan anlar bizî/Bu fenâ gülzârına bülbül olanlar anlamaz/Vech-i bâkî hüsnüne
bayrân olan anlar bizî...”

Ey Niyâzî katremiz deryaya saldıq biz bugün/Katre nice anlasın ummân
olan anlar bizî”

Katre-derya metaforunda katre insanoğlunun benliğini, derya ise hâkim-i mutlak olan Allah'ı temsil eder. Katrenin varlığından vazgeçerek deryayla bir bütün olması esasen kendi lehinedir. Zira ancak kendi küçüklüğünün farkına vararak/küçüklüğünden vazgeçerek deryanın bir parçası olabilir. Niyâz-ı Mısri, yukarıdaki dizelerinde bu hakikatin katre olmaktan vazgeçmek istemeyenler tarafından anlaşılamayacağını ifade eder.

Modern zamanlara ait birey kavramının insanların zihninde olmadığı bir dönemde ben kavramını ön plana çıkaracak metinlerin yazılması ya da yazılan metinlerde ben vurgusunun yoğun olarak ifade edilmesi beklenemez. Bu anlamda da Osmanlı devletinde hanedan, devlet işleri ve toplum hizmetlerini yürütme görevi dışında kalan bireylerin yaşamlarına dair anlatılar ben vurgusundan ziyade biz vurgusunu taşır. Bu durum yalnızca nesirle sınırlı da değildir. Zira divan edebiyatında da genel olarak biz kavramının vurgulandığı,⁵⁴ şairlerin sık sık *kul*, *köle*, *geda* gibi kavramlarla kendilerini niteledikleri görülür. Benzer bir durum seyahat anlatıları içinde söz konusudur. Bu tarzda anlatıları ele alan bir çalışma bu tarzda anlatıları yazan şahısların ben kavramını öne çıkarmaktan ziyade *biz* kavramını ön plana çıkarmaya çalıştığı sonucuna varmıştır.⁵⁵

Yukarıda zikredilen tüm bu örneklerden sonra Doğu toplumlarında *ben*'i ifade etmeme ve öne çıkarmama tarzında gelişen gelenek bazı Batılı araştırmacılarca Osmanlılar zamanında insanların kendilerini yeterince ifade edemedikleri, dolayısıyla bu dönemde genel olarak bir “daralmış benlik” söz konusu olduğunu şeklinde ifade edilmiştir. Günümüz Türk toplumu içinde geçerli olduğu ifade edilen bu kavramlaştırmayla, kendisini ifade edemeyen bireyler kastedilmektedir. Hâlbuki gerek günümüz Türkiye'sinde gerekse Osmanlı Devleti zamanında yaşayan insanların benliklerini tanımlamak için “daralmış benlik” kavramından ziyade “genişlemiş benlik” ifadesi daha yerinde

⁵² Örnek olarak bk. İbn Arabî, *Abadiyyet Risâlesi*, Çev. Hüseyin Şemsi Ergüneş, Haz. Haz. Ercan Alkan, İlk Harf Yayınları, İstanbul, 2012.

⁵³ Niyâzî Mısri, *Niyâzî Mısri Dîvânı ve Şerhi*, Tanrı Erinin Surları, Haz. M. Efdal Emre, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2012, s. 172-180.

⁵⁴ Walter G. Andrews, *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı, Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 81-174.

⁵⁵ Nicolas Vatin, “Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı?”, *Cogito Osmanlı Özel Sayısı*, 19, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 161-178.

olacaktır. Zira insanlar kendilerini *ben* olarak ifade etmekten ziyade *biż* içerisinde ifade etme eğilimindedir.⁵⁶

Osmanlı dönemindeki bahsi geçen din etkisiyle gelişen anlayışın dışında devrin ekonomik ve teknolojik koşulları gibi etkenler de sıradan insanların tarih anlatısına dâhil edilmemesinde etkili olduğu görülür.

II-5 Sıradan İnsanların Bilgiye Erişiminin Zor ve Pahalı Olması

Yazılı bilginin insanlar arasında tedavül edebilmesinin en önemli araçlarından kitabın yazılabilmesi/yazdırılabilmesi için yeterli miktarda kâğıda sahip olmak bir zarurettir. Osmanlı tarih yazıcılığının başladığı dönem kâğıdın maliyeti, okuyazar insanların toplumsal dağılımı, bir kitabın ne kadar süre zarfında istinsah edilebileceği, dolayısıyla da maliyeti ve söz konusu kitaba sahip olabilecek insanların toplumsal dağılımı gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda tarih yazımının daha ziyade seçkinler olarak ifade edilebilecek hükümdar ve çevresine hitap ettiği söylenebilir. Zira sıradan insanların tarihinin yazılmamasının nedenleri arasında devrin koşulları nedeniyle bilgiye/kitaba erişememe ve okuma yazma oranının düşüklüğü etkilidir. Klasik dönemde kendi hayatlarını yazmaya çalışan sıradan insanların sayısının seçkin olarak görülen şahıslara oranla görece az olmasının nedenlerinden birisi de okuma yazma kültürünün söz konusu sıradan insanlar arasında yaygın olmayışındır. Zira yazma eyleminin gerçekleşmesi için öncelikle okuma alışkanlığının olması gerekir. Yazmadan önce okuma gelir.⁵⁷ Okumanın olabilmesi için kitaba sahip olmak gerekir. Klasik dönemde bir kitaba sahip olmak oldukça zordur. Osmanlı tarihinin erken dönemlerinde kitaba sahip olmak oldukça pahalıdır. Gelibolulu Mustafa Âli'nin bu hususta aktardığı bilgiler oldukça ilginçtir. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künbü'l-Abbâr* adlı eserinin bu eserden önce yazılmış 130 eserin toplamı mahiyetinde bir eser olduğunu, bu 130 eserin yazılmasında istifade edilen kaynaklar da hesaba katılacak olursa 600 eserden istifade edilerek vücuda getirilmiş bir eser olarak görülebileceğini ifade eder. Bahsi geçen 600 kitap, fakir bir insanın sahip olamayacağı kadar çok olduğundan⁵⁸ söz konusu esere sahip olan kişi bir anlamda bu kadar kitaptan istifade etme bahtiyarlığına erişmiş sayılabilir. Mustafa Âli, burada bir yandan eserinin kıymetine dikkat çekmeye çalışırken diğer yandan da bir gerçeği dile getirir. Zira Konya'da 1794-1796 yılları arasında III. Selim devri devlet adamlarından Yusuf Ağa

⁵⁶ Doğan Ergun, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 97-105.

⁵⁷ Bu bağlantı hakkında bir çalışma için bk. Barry Sanders, *Öküzün A'sı Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*, Çev. Şehnaz Tahir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016. Yazma eyleminin tarihi için bk. İvan İllich-Barry Sanders, *ABC Aklın Modernleşmesi*, Çev. İsmail Avcı-Ümit Şahin, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015.

⁵⁸ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künbü'l-Abbâr*, I, İstanbul, 1277, s. 13.

tarafından yaptırılan bir kütüphanedeki kitap sayısı 1898 yılında 256'dır.⁵⁹ Kitap sayısı hususunda, zaman içerisinde bağışlar ya da satın alma vasıtasıyla kütüphanedeki kitap sayısının arttığı göz önünde bulundurulmalıdır. Görüleceği üzere İstanbul dışındaki bir şehir kütüphanesindeki kitap sayısı Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında dahi oldukça azdır.

Kitaba sahip olmanın maliyeti ile ilgili olarak üç masraf kalemi göz önünde bulundurularak minimum maliyeti hesaplamak mümkündür. Hesaplamamızda bir kitabı başka bir dilden tercüme ettirmek gibi oldukça külfetli/maliyetli girişimler göz ardı edilecektir.⁶⁰ Hesaplama yapılırken XVI. yüzyılda okunması muhtemel kitaplar göz önünde bulundurulmuştur.⁶¹ Gelibolulu Mustafa Âli'nin 1587 yılında tamamladığı Menâkıbü'l- Hünervârân adlı eserinde dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. Menâkıbü'l- Hünervârân'ın yazıldığı dönemde eğer bir kişi bir eser yazdırmak isterse, bir hattatla 45 ya da 50 harfin bir beyit kabul edilmesine dayanan bir ölçü üzerinden pazarlık yapmaktadır. Buna göre; 1000 beyit, adi bir yazıyla 1 florine, orta seviyede bir yazıyla 2 florine ve güzel bir yazıyla 3 florine yazılmaktadır.⁶² Bahsi geçen veriler ışığında söz konusu devirde kitaba erişimin maliyetini daha iyi gösterebilmek için aşağıda bir tablo sunulmaktadır. İlgili tablo da devrin sıradan insanlarını içinde barındıran bir vasıfsız ve bir de vasıflı işçinin yevmiyeleri esas alınarak, bu kişilerin kaç günlük yevmiyeleri karşılığında bir kitaba sahip olabileceğinin hesabı yapılmıştır. Söz konusu 1587 yılı itibarıyla vasıfsız bir işçi yevmiye olarak 9.4 akçe ücret alırken, vasıflı bir işçi yevmiye olarak 12 akçe ücret almaktadır.⁶³ Aynı dönemde medrese sisteminin alt basamağında bulunan bir müderrise 20 akçe yevmiye ödenmektedir. Söz konusu tablo yapılırken 1587 yılından önce yazılan ve erken modern dönem Osmanlı reâyâsı tarafından en çok okunması muhtemel kitaplar esas alınmıştır. Bu nedenle değerlendirmede *Kur'an-ı Kerim*,⁶⁴ *Mesnevi*,⁶⁵

⁵⁹ Müjgan Cunbur, "Yusuf Ağa Kütüphanesi ve Kütüphane Vakfı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, Ankara, s. 203-217.

⁶⁰ Ortaçağda bir kitap tercüme ettirmek hususunda bkz. Murat Erten, "Harran'dan Toledo'ya: Yunanca Eserlerin Arapçaya ve Latinceye Tercüme Serüveni", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran/Harran in Islamic History and Civilization*, Ed. Kasım Şulul vd., Harran Kaymakamlığı Yayınları, Urfa, 2017, ss. 405-415.

⁶¹ Mustafa Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İslâmî Araştırmalar*, XII/2, Ankara, 1999, s. 130-148. Burada zikredilen kitaplara Battalnâme ve Danişmendnâme ilave edilmiştir.

⁶² Gelibolulu Mustafa Âli, *Menâkıb-ı Hünerverân*, (Asıl metin kısmı) Haz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Matba'a-i Âmire, İstanbul, 1926, s. 11-12.

⁶³ Bir ay 30 gün, bir yıl 365 gün olarak kabul edilmiştir. Hesaplama neticesinde ortaya çıkan rakamlar yuvarlanmıştır. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, (Kısaltma: *Fiyatlar ve Ücretler*), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 69.

⁶⁴ *Kur'an-ı Kerim*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 06 Mil Yz B 682. Elimizdeki nüsha 296 yaprak/592 sayfadır. Az yazı bulunan sayfalar göz kararı birleştirilince sayfa sayısı 584 olmaktadır. Her sayfada 13 satır, her satırda yaklaşık 38

Muhammediye,⁶⁶ *Vesiletü'n-Necât (Mevlid)*,⁶⁷ *Battalnâme*,⁶⁸ *Danışmendnâme*⁶⁹ gibi kitaplar kullanılmıştır.

harf bulunmaktadır. Bu veriler üzerinden bir hesaplama yapıldığında metinde yaklaşık 5769.92 beyit olduğu ve metni yazdırmak için hattata minimum 692.3904 akçe ödenmesi gerektiği görülür. Kâğıt maliyeti 594 sayfa üzerinden hesap edilmiştir. Cilt, kâğıt ve hattat ücretiyle beraber toplam maliyet 860.3904 akçedir.

⁶⁵ Mevlana Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 43 Va 1153, Elimizdeki nüsha 289 yaprak/578 sayfadır. Az yazı bulunan sayfalar göz kararı birleştirilince sayfa sayısı 560 olmaktadır. Her sayfada 18 satır, her satırda yaklaşık 72 harf bulunmaktadır. Bu veriler üzerinden bir hesaplama yapıldığında metinde yaklaşık 5769.92 beyit olduğu ve metni yazdırmak için hattata minimum 2419.2 akçe ödenmesi gerektiği görülür. Kâğıt maliyeti 580 sayfa üzerinden hesap edilmiştir. Cilt, kâğıt ve hattat ücretiyle beraber toplam maliyet 2584.8666 akçedir.

⁶⁶ Yazıcıoğlu Mehmed b. Sâlih Gelibölulu, *Muhammediye*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 05 Ba 690, Elimizdeki nüsha 303 yaprak/606 sayfadır. Az yazı bulunan sayfalar göz kararı birleştirilince sayfa sayısı 604 olmaktadır. Her sayfada 15 satır ve 2 sütun her satırda yaklaşık 18 harf bulunmaktadır. Bu veriler üzerinden bir hesaplama yapıldığında metinde yaklaşık 6523.2 beyit olduğu ve metni yazdırmak için hattata minimum 782.784 akçe ödenmesi gerektiği görülür. Kâğıt maliyeti 608 sayfa üzerinden hesap edilmiştir. Cilt, kâğıt ve hattat ücretiyle beraber toplam maliyet 953.1173 akçedir.

⁶⁷ Süleymân Çelebi b. İvaz Ahmed Paşa Bursavî, *Mevlûdü'n-Nebi*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 37 Hk 4036. Elimizdeki nüsha 36 yaprak/72 sayfadır. Az yazı bulunan sayfalar göz kararı birleştirilince sayfa sayısı 61 olmaktadır. Her sayfada 15 satır ve 2 sütun her satırda yaklaşık 20 harf bulunmaktadır. Bu veriler üzerinden bir hesaplama yapıldığında metinde yaklaşık 732 beyit olduğu ve metni yazdırmak için hattata minimum 87.84 akçe ödenmesi gerektiği görülür. Kâğıt maliyeti 63 sayfa üzerinden hesap edilmiştir. Cilt, kâğıt ve hattat ücretiyle beraber toplam maliyet 169.1733 akçedir.

⁶⁸ *Türk İslâm Geleneginde Battal Gazî ve Battalnâme*, Haz. Yağmur Say, Eskişehir Valiliği Yayınları, Ankara, 2009. Anonim Battalnâme XV. yüzyılda yazılmıştır. Elimizdeki nüsha 249 varaktan/498 sayfadır. Az yazı bulunan sayfalar göz kararı birleştirilince sayfa sayısı 496 olmaktadır. Her sayfada 16 satır ve her satırda yaklaşık 60 harf bulunmaktadır. Bu veriler üzerinden bir hesaplama yapıldığında metinde yaklaşık 7936 beyit olduğu ve metni yazdırmak için hattata minimum 952.32 akçe ödenmesi gerektiği görülür. Kâğıt maliyeti 500 sayfa üzerinden hesap edilmiştir. Cilt, kâğıt ve hattat ücretiyle beraber toplam maliyet 1104.6533 akçedir.

⁶⁹ *Danışmend-nâme Tenkidli Metin-Türkiye Türkçesine Aktarılış-Dil Özellikleri-Sözlük- Tıpkı Basım (IV. Kısım: Tıpkı Basım) Atatürk Kitaplığı M. Cevdet K. 441*, Haz. Necati Demir, ed. Şinasi Tekin, Harvard Üniversitesi Yayınları, 2002. Elimizdeki nüsha 263 varak/526 sayfadır. Az yazı bulunan sayfalar göz kararı birleştirilince sayfa sayısı 520 olmaktadır. Her sayfada 15 satır ve her satırda yaklaşık 38 harf bulunmaktadır. Bu veriler üzerinden bir hesaplama yapıldığında metinde yaklaşık 5928 beyit olduğu ve metni yazdırmak için hattata minimum 711.36 akçe ödenmesi gerektiği görülür. Kâğıt maliyeti 528 sayfa üzerinden hesap edilmiştir. Cilt, kâğıt ve hattat ücretiyle beraber toplam maliyet 868.36 akçedir.

Kitap yazdırılırken en basit hat esas alınmış ve 1000 beyit yazma karşılığında 1 florin=120 akçe ödeneceği bilgisi üzerinden maliyet hesabı yapılmıştır.⁷⁰ Nesirle yazılmış eserlerin harf sayısı hesaplandıktan sonra toplam harf sayısı 50'ye bölünerek beyit olarak karşılığı hesaplanmış, böylece maliyet ortaya çıkarılmıştır.⁷¹ Kitap yazdırmada hattata yapılacak ödeme dışında kâğıt ücreti bir diğer masraf kalemini oluşturur. Kâğıt ithal edilen bir maddedir. Nitekim Venedikli Luigi Bassano, Osmanlı topraklarında bulunduğu dönemde (1532-1540 yılları) Osmanlıların İtalya yarımadasından ithal ettikleri *bambacina* adlı bir kâğıt türünü kullandıklarını müşahede etmiştir.⁷² XVI. yüzyıl sonlarındaki kâğıt ücretinin tespiti için 1600/1601 yılına dair elde bulunan bir veriden istifade edebiliriz. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonuna doğru doğu menşeli bir deste kâğıdın ücreti 8 akçedir ve her destede de 24 kâğıt bulunmaktadır. Bu verilerden hareketle bir hesaplama yapılabilir.⁷³

⁷⁰ III. Murad zamanına gelinceye kadar akçenin çevresinin kırılmasıyla ağırlığının azaltılması vasıtasıyla elde edilen değerli akçe parçalarından tekrar akçe yapılması yöntemi yaygınlık kazanmıştır. Ancak III. Murad zamanında bazı Yahudiler ve sarraflar vasıtasıyla akçenin iyice kırılması neticesinde eskiden 100 dirhem gümüşten 500 akçe kesilirken, 1 florin 60 akçe değerindeyken ve bir sarraf 1 florine karşılık bir kişiye 59 akçe ücret öderken, ehil olmayan maliye bürokratlarının etkisiyle 250 dirhem gümüşten 750, hatta 800 akçe kesilmeye başlanmıştır. Hatta 1582 yılından itibaren florinin akçe karşısındaki değeri 5'er, 10'ar, 20'şer hatta 30'ar akçe artmasına müsaade edilmiştir. Gelibolu Mustafa Âli sonraki süreçte akçenin florin karşısında yarı yarıya değer kaybetmesini şu şekilde izah eder: “*Sultân Murad Han bir floriyi ellerine almışlar yüz yirmi akçe değmez mi? Deyû havâssına söylemişler.*” Böylece her şey iki kat pahalanmış devlet kendi eliyle %100 lük bir devalüasyona gitmiştir. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Abbâr Dördüncü Rükûn, Tıpkı Basım*, (Kısaltma: *Künhü'l-Abbâr Dördüncü Rükûn*) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009. v. 481b-482b. Osmanlı Devleti'nde 1582 yılında yapılan devalüasyonla 1 florin değeri 120 akçe olarak belirlenmiştir. Nitekim 1582 yılında belirlenen bu kur 1587 yılında da geçerlidir. Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri”, *ODTÜ Gelişme Dergisi-Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1978, s. 4, 14-15, 26.

⁷¹ İlgili kitapların yazılma masrafı için sayfa sayıları hesaplanırken, bir sayfadaki harflerin beyit cinsinden karşılığı esas alındığından, az yazı bulunan sayfalar göz kararı birleştirilerek yazılı sayfa sayısı üzerinden bir hesaplama yapılmıştır. Ancak aynı kitapların yazımında kâğıt masrafı hesaplanırken tüm sayfalar hesaplama dâhil edilmiştir. Ayrıca ciltleme işlemi için toplam kâğıt yaprağı sayısına 2 adet ekleme yapılmıştır.

⁷² Luigi Bassano, *I Costumi et i Modi Particolari de la Vita de Turchi*, Rome, 1545, 58v [Türkçesi: Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Çev. Sibel Cangı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 162.]

⁷³ Burada 1600/1601 yılına ait bir deftere atıf yapılmaktadır. Bir deste kâğıdın 24 adetten oluştuğu ifade edilmektedir. Osman Ersoy, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1963, s. 17, 20. Avrupa'da XVI. yüzyılda kâğıt, 25 sayfadan oluşan paketler ve 20 koliden oluşan koliler halinde satılmaktaydı.

Bir kitabın yazım maliyetinin tespiti için son masraf kalemi cilt ücretinin hesaplanmasıdır. Osmanlı Devletinde mücellidlere dair ehl-i hıref defterlerine dayalı yapılmış bazı yayınlarda mücellidlerin isimleri, yevmiyeleri gibi hususlarda bilgi olmakla birlikte, cilt ücretleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Aynı çalışmalarda saray tarafından sipariş edilmiş bir eserin ne kadarlık bir maliyetle üretildiğine dair bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak aynı devirde yaşamış vasıfsız-vasıflı birer işçi ya da ulema sınıfının alt basamaklarında bulunan bir müderrisin herhangi bir sanat kaygısı gütmeksizin sadece okuyup istifade etmek amacıyla bir kitap ciltlettirmek istediğinde ne kadar ücret ödemesi gerekeceğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle günümüzde ait verilerden istifade ettik. Buna göre işlenmiş bir oğlak derisi ve bir mücellidin 3 günlük yevmiesi cilt ücretinin hesaplanmasında ölçüt olarak kabul edilmiştir.⁷⁴ Deri hususunda ulaşabildiğimiz veri 1585 yılına aittir. 1585 yılına ait iki Yahudi tüccar arasındaki deri ticaretine dair verilerden söz konusu devirdeki meşin ve sahtiyan ücretleri hakkında bilgi edinmekteyiz. Buna göre; bir tüccar diğerinden tanesi 6 akçeden 250 adet meşin (işlenmiş koyun derisi) tanesi 24 akçeden 10 adet sahtiyan (işlenmiş keçi derisi) satın almıştır.⁷⁵ Görüleceği üzere sahtiyanın ücreti

Lucien Febvre-Henri Jean Martin, *Kitabın Doğuşu*, Çev. Gül Batuş, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 17. Elimizdeki veri 1587 yılına ait olmamakla birlikte 1587 yılı için kullanılabilir. Zira kâğıt ithal edilen bir madde olmasından dolayı, geçmişte daha ucuz değildir. Bu nedenle 1587 yılında kâğıdın ücreti muhtemelen 1600/1601 yılından daha fazladır. Bu anlamda hesaplamada 8 akçe üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Cilt yapılırken kitabın başına ve sonuna birer boş sayfa konulacağı düşünülerek toplam kâğıt sayısına iki yaprak daha ilave edilmiştir. Kâğıdın maliyeti hesaplanırken bir sayfa kâğıt, arkalı önlü olarak kullanılabileninden toplam sayfa sayısı ikiye bölünerek ihtiyaç duyulan sayfa adedi hesaplanmıştır. Elde edilen sayı 24'e bölünür ve 8 ile çarpılırsa ihtiyaç duyulan kâğıdın akçe cinsinden maliyeti hesaplanabilir.

⁷⁴ Günümüzde mücellitlikle iştigal eden Sayın Osman Doruk ile 22.12. 2017 saat 15.30'da yapılan mülakatta cilt yapılırken genelde keçi, tercihen oğlak derisi kullanıldığı öğrendik. Kendisiyle yaptığımız mülakatta yaldızsız, herhangi bir süslemesi olmayan ve sanat gayesi taşımaksızın yapılacak bir cildin ücretinin işlenmiş bir oğlak derisinin ücreti ile böyle bir cildi tamamlamak için mücellidin 3 ila 5 günlük yevmiesinin toplanmasıyla elde edilebileceğini ifade etmiştir. Zira kendisi böyle bir cildi 3 ila 5 gün zarfında tamamlayabildiğini, eğer bir işle uğraşmaksızın tüm mesaisini bir cilde hasrederse 3 günde, başka ciltler üzerinde de çalışırsa, yaklaşık 5 günde tamamlayabildiğini söyledi. Bir cildin tamamlanabilmesi için gerekli iplik, tutkal gibi maddelerin fiyatının geneline çok ciddi bir etkisinin olmayacağını beyan etti. Bu nedenle Gelibolulu Mustafa Âlî'nin hattat ücretlerini verdiği 1587 yılı civarında bir oğlak derisinin ve 3 günlük mücellit yevmiesinin toplanması normal ebatlardaki bir cildin maliyetini hesaplama konusunda bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Cilt hakkında verdikleri bilgilerden dolayı Sayın İslâm Seçen'e, Sayın Mehmet İbrahimagaoglu'na ve Sayın Osman Doruk'a teşekkürü bir borç bilirim.

⁷⁵ Raşan Kaynak, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Şer'iye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 285-286.

meşinin dört katıdır. İki deri arasındaki ücret farkının bu kadar farklı olması muhtemelen sahtiyanın oğlak derisi olmasından kaynaklanmaktadır. Biz burada bu veriden hareketle bir cild için 24 akçelik bir sahtiyan ve 3 günlük mücellid ücretinin toplamı cilt ücreti olarak kabul edilecektir. 1584 yılına ait bir kayıta bir külliyyede çalışan mücellidin yevmiye 2 akçe ücret aldığı görülmektedir.⁷⁶ Ancak 1587 yılında vasıfsız bir işçinin 9.4 akçe vasıflı bir işçinin ise 12 akçe aldığı göz önünde bulundurulursa⁷⁷ bir mücellid için 2 akçe yevmiye oldukça düşük görünmektedir. Okuma yazma oranının ya da kitaba sahip olma oranının günümüze göre oldukça düşük olduğu bir dönemde, kitap cildi üzerinden para kazanan bir zanaatkârın günlük 2 akçe yevmiye alarak çalışması makul görünmemektedir. Bu nedenle ulaşabildiğimiz 1587 yılına en yakın tarihli mücellid ücreti olan 1596 yılına ait bir belgede geçen biri 15 diğeri 20,5 akçelik ücretten 15 akçeyi kabul etmeyi uygun gördük.⁷⁸ Buradan hareketle mücellidin 3 günlük bir çalışmayla cildi tamamlayacağı farz edilerek bir cilt için 24 akçe sahtiyan ücreti ve 45 akçe mücellid ücreti olmak üzere 69 akçelik bir ücret öngörülebilir.

Aşağıda bu verilerden hareketle 1587 yılında bir vasıfsız işçi, bir vasıflı işçi ve bir müderrisin en çok okunması muhtemel bazı kitaplara ne kadar bir emek/yevmiye karşılığında sahip olabileceği gösterilmiştir.

Tablo 1: 1587 Yılında Vasıfsız-Vasıflı Birer İşçi ve Yirmili Medrese Müderrisi İçin Kitap Yazdırmanın Maliyeti

Yazar	Kitabın adı	Beyit/Harf Sayısı	Toplam Maliyet	Kitap Maliyetinin Aylık Kazanca Göre Oranı
	<i>Kur'ân-ı Kerim</i>	288.496 harf (5769.92 beyit)	860 akçe	3 ay 1 gün (vasıfsız işçi)
				2 ay 11 gün (vasıflı işçi)
				1 ay 13 gün (müderris)
Mevlana Celaleddin-i Rumî	<i>Mesnevi</i>	1008000 harf (20160 beyit)	2585 akçe	9 ay 4 gün (vasıfsız işçi)
				7 ay 5 gün (vasıflı işçi)
				4 ay 9 gün (müderris)
Yazıcıoğlu Muhammed	<i>Muhammediye</i>	326160 harf (6523.2 beyit)	953 akçe	3 ay 11 gün (vasıfsız işçi)
				2 ay 19 gün (vasıflı işçi)
				1 ay 11 gün (müderris)

⁷⁶ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 372.

⁷⁷ Ş.Pamuk, *Fiyatlar ve Ücretler*, s. 69.

⁷⁸ Rıfki Melül Meriç, *Türk Cilt Sanatı Tarihi Araştırmaları, I Vesikalar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1954, s. 5.

Süleyman Çelebi	<i>Vesiletü'n-Necât (Mevlîd)</i>	36600 harf (732 beyit)	169 akçe	17 gün (vasıfsız işçi)
				14 gün (vasıflı işçi)
				8 gün (müderris)
Anonim	<i>Battalnâme</i>	396800 harf (7936 beyit)	1105 akçe	3 ay 27 gün (vasıfsız işçi)
				3 ay 2 gün (vasıflı işçi)
				1 ay 25 gün (müderris)
Anonim	<i>Danışmendnâme</i>	296400 harf (5928 beyit)	868 akçe	3 ay 2 gün (vasıfsız işçi)
				2 ay 12 gün (vasıflı işçi)
				1 ay 13 gün (müderris)

Yukarıda verilen rakamlar incelendiğinde kitaba sahip olmanın oldukça pahalı bir ayrıcalık olduğu anlaşılır, bu rakamlar asgarî maliyet olarak kabul edilmelidir. Burada yapılan hesaplama sadece en basit hat ile bir kitabın istinsah edilmesi, en hesaplı kâğıdın ve en hesaplı cildin kullanılması durumunda ortaya çıkan meblağdır. Eğer biraz daha güzel bir yazı ile eser yazdırılmak istenirse hattata ödenecek para iki kat artmaktadır. Usta işi daha da güzel bir yazı arzu edilirse hattata ödenmesi gereken ücret üç katına çıktığı görülmektedir. Eğer kitabı istinsah edecek hattat ünlü bir şahıs olması arzu edilirse, hattata ödenecek ücret beş kat kadar artmaktadır.

Söz konusu dönemde Kur'an-ı Kerim'e dahi sahip olabilmek çok kolay değildir. Vasıfsız bir işçi bunun için 3 ay 1 günlük kazancını, vasıflı işçi 2 ay, 11 günlük kazancını, yirmili medresedeki bir müderris de 1 ay 13 günlük kazancını harcamak zorundadır. Ayrıca en basit hat ile bir Kur'an-ı Kerim yazdırmak ile ünlü bir hattata ait bir Kur'an-ı Kerim'i kitap müzayedesinden almak arasında ekonomik olarak çok ciddi bir fark vardır. Örneğin Çemşir Hafız adlı bir hattat tarafından yazılan Kur'an-ı Kerim kitap müzayedelerinde 1819 ila 1895 yılları arasında en düşüğü 1895 yılında 84.000 akçeye, en yükseği de 1861 yılında 1.896.000 akçeye alıcı bulmuştur.⁷⁹

Osmanlı asırları içerisinde yaşamış bir şahsın sahip olduğu kitap miktarı hakkında verilecek örnek yukarıda verilen bilgileri daha anlaşılır kılacaktır. Şair Nedim matbaanın Osmanlı topraklarına geldiği dönemi görmüş ve ilk matbu kitaplardan haberdar olmuş bir kişidir. Öldüğünde muhalledatında yalnızca 68 kitap bulunmaktadır. Nedim, sahip olduğu kitapları çalışmalarını için yetmediğinden Damad İbrahim Paşa Kütüphanesinde hâfız-ı kütüblük yapmak mecburiyetinde kaldığını aşağıdaki şiirinde ifade ederken, aynı zamanda yaşadığı dönemde kitaba sahip olmanın zorluğuna da değinmiş olur.⁸⁰

⁷⁹ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 172-173, 433.

⁸⁰ İsmail E. Erünsal, "Şair Nedim'in Muhalledatı", *Edebiyat Tarihi Yazıları, Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler, Kayıp Metinler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 302-327.

“Fıkr-i hemîşe bu idi kim cümle sarfede/ *İlm-i şerîf hizmetinde kâbiliyetin*
Amma kitabsız nice mümkün deyu müdâm/ Derd ile çâk iderdi gırbân-ı mihmetin
Yanlış bir iki cüz’-i perâkende cem’ idüp/ *Anlarla eyler idi izâ’at tabî’atın*
Girmezdi pâk nüsha ele âriyet dahı/ *Herkes bilir kitâbın elbette kıymetin*”

Görüleceği üzere Osmanlı Devleti’nde kitap yazdırmak ya da satın almak için oldukça yüklü bir ücret ödemek gerekmektedir. Kitabı yazdırmak ya da bir sahaftan almak yerine kütüphaneden ödünç alınması arzu edilirse de; bazı kütüphanelerde kitabı ödünç alabilmek için güvenilir bir kişiyi kefil olarak göstermek, bazı kütüphanelerde kitabın değeri kadar, bazılarında da kitabın değerinin iki katı kadar parayı rehin olarak kütüphane görevlisine teslim etmek gerekmektedir.⁸¹ Tüm bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere sıradan ve düşük gelirli bir kişinin kitaba sahip olması oldukça güçtür. Kitaba sahip olmanın en makul yolu sahip olunması arzu edilen kitabın bizzatıhi sahip olmak isteyen şahıs tarafından istinsah edilmesidir. Bu anlamda kitaba erişimin zor olduğu bir yerde okumanın, okumanın zor olduğu bir yerde de yazma eyleminin oldukça zor olacağı gerçeği, izahtan varestedir.

III. Sıradan İnsanların Tarih Anlatısı İçerisine Dâhil Olma Süreci

Yukarıda da değinildiği üzere II. Bayezid devri Osmanlı tarih yazıcılığının büyük gelişme gösterdiği bir dönemi temsil eder. II. Bayezid, İdris-i Bitlisî’ye Farsça, Kemâlpaşazâde’ye de Türkçe olarak gerek *havâs* (seçkinler) gerekse *âvâm* (sıradanlar) tarafından anlaşılabilir birer Osmanlı tarihi yazmalarını emretmiştir. Neticede gerek İdris-i Bitlisî gerekse Kemâlpaşazâde II. Bayezid devrine kadar olan sekiz Osmanlı hükümdarının devrini sekiz bölüm halinde yazmışlardır.⁸² Padişahın eserlerin avam tarafından da anlaşılabilir tarzda olmasını istemesi sıradan insanların tarihin hedef kitlesi olarak görüldüğünün bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Ancak hali hazırda sıradan insanlar, tarih anlatısına dâhil edilmiş değillerdir.⁸³

⁸¹ İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 446-470.

⁸² İdris-i Bitlisî, *Heşt Bibişt Osman Gazî Dönemi (Tablil ve Tercüme)*, Haz. Vural Genç, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 30; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman I. Dester*, Haz.. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970, s. 35-36.

⁸³ Osmanlı tarihinde padişah dışındaki şahısların biyografilerine dair bilgi verme geleneği ilk II. Bayezid devri tarih yazarlarından Âşıkpaşazade’nin ve İbn Kemal’in eserlerinde görülmektedir. Ancak bu eserlerde verilen biyografik bilgiler oldukça muhtasardır. Ayrıca her padişah devri için müstakil ve düzenli biyografik tarzda bilgi vermedikleri görülmektedir. Bu anlamda II. Bayezid devri tarih yazarlarının eserlerindeki sıradan

III-1 Vefayât Kitapları ya da Ortak Aidiyet Biyografileri

Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem olarak adlandırılan dönem (1300-1600) sonrasında artık devlet ile padişah kavramlarının aynileşmesinin yavaş yavaş ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Erken Modern Dönem'in (1450-1750) ikinci yarısına tekabül eden bu devirde hala “ben” denilmemekle birlikte “biz” içerisinde benlikler vurgulanmaya başlamıştır.⁸⁴ Bu dönem de artık ben'in biz içerisindeki ifadesi olan ve *vefayât kitapları* ya da *ortak aidiyet biyografileri* olarak adlandırılabilir olan eserler kaleme alınmaya başlandı ve görülmektedir. Böylece Osmanlı Devletindeki alt düzeydeki devlet görevlilerinin, ulema mensuplarının vb. hayatlarının da anlatıldığı eserler yazılmaya başlanmıştır.⁸⁵ Bu durum tam olarak sıradan insanların tarihinin yazılması anlamına gelmemekle birlikte, hanedan mensuplarının ya da seçkin insanların tarihinin yazılması yönündeki hâkim paradigmadan ayrılığı simgelemesi bakımından önemlidir ve sıradan insanların tarih anlatısına dâhil olması yolunda atılmış ilk adımdır. Aşağıda bu şekilde yazılan *vefayât kitapları* ya da *ortak aidiyet biyografilerinin* türleri ve yazılma tarihleri hakkında bir tablo verilmiştir.

Tablo 2: Osmanlı Devleti'nde Yazılan Vefayât Kitapları/Ortak Aidiyet Biyografileri

Yazar	Eser adı	Yazım yılı/Eserde Verilen İlk ve Son Biyografi Yılı	Türü
Sehi Bey	<i>Heşt Behişt</i> ⁸⁶	1538	Şair biyografileri
Latîfi	<i>Latîfî Tezkiresi</i> ⁸⁷	1546	Şair biyografileri
Âşık Çelebi	<i>Meşâ'irü's-Şu'arâ</i> ⁸⁸	1568	Şair biyografileri
Kınalı-Zade Hasan Çelebi	<i>Tezkiiretü's-Şuara</i> ⁸⁹	1586	Şair biyografileri
Ahdî	<i>Gülşen-i Şu'arâ</i> ⁹⁰	1593	Şair biyografileri

insanlara dair verilen kısmi bilgiler var olan geleneği değiştirememiş bir ekol haline gelememiştir. Bkz. Feridun M. Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografî”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul, 1999, ss. 83-90.

⁸⁴ Ebetteki buradaki benlik ifadesi modern anlamda bir benlik ifadesi değildir. Ancak hanedan dışından insanların hayatlarının yazılmaya değer görülmesi bakımından bu önemli bir başlangıçtır. Ancak modern birey henüz ortaya çıkmış değildir. Avrupa'da bireyin ortaya çıkması hakkında bkz. Colin Morris, *The Discovery of the Individual, 1050-1200*, Harper& Row, New York-London, 1972; Aron Guryeviç, *Ortaçağ Avrupası'nda Birey*, Çev. İlknur Ugan-Zeynep Ülgen, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.

⁸⁵ Baki Tezcan, “Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarih Yazımı,” (Kısaltma: *Tarih Üzerinden Siyaset*) *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğunun Yeniden Yazımı*, Ed. Virgina Aksan-Daniel Goffman, Çev. Onur Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 223-266.

⁸⁶ Sehi Bey, *Sehi Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

⁸⁷ Latîfi, *Latîfî Tezkiresi*, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

⁸⁸ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, I, II, III, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.

⁸⁹ Kınalı-Zade Hasan Çelebi, *Tezkiiretü's-Şuara I-II (Takım)*, Haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

⁹⁰ Ahdî, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, Haz. Süleyman Solmaz, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Beyani Mustafa Bin Carullah	<i>Tezkiret'ş-Şuara</i> ⁹¹	1597-1598	Şair biyografileri
İsmail Belîğ	<i>Nu'ebetü'l-Asar Li-Zeyli Zübde'ti'l-Eş'ar</i> ⁹²	1727	Şair biyografileri
Mecdi Mehmed Efendi	<i>Hadâiku'ş-Şakaik</i> ⁹³	1587	Ulema biyografileri
Nev'izâde Atâi	<i>Hadaiku'l-Hakaik</i> ⁹⁴	1634	Ulema biyografileri
Şeyhi Mehmed Efendi	<i>Vekeyiü'l-Fudalâ-I</i> ⁹⁵ II	1718	Ulema biyografileri
Şeyhi Mehmed Efendi	<i>Vekeyiü'l-Fudalâ-III</i>	1730	Ulema biyografileri
Fındıklılı İsmet Efendi	<i>Tekmiletü'ş-Şakaik fî Hakk-ı Ehli'l-Hakaik</i> ⁹⁶	1865?-1904? Arası	Ulema biyografileri
Osmân-zâde Taib	<i>Hadikatü'l-Vüzerâ</i> ⁹⁷	1718	Vezir biyografileri
Dilâverağa-zâde Ömer Vahid Efendi	<i>Hadikatü'l-Vüzerâ Zeyli</i>	1703-1730 (biyografisi verilen vezirlerin ilk ve son yılları)	Vezir biyografileri
Şehri-zâde Mehmed Sa'îd	<i>Hadikâtü'l-Vüzerâ Zeyli/Gül-i Zibâ</i>	1748	Vezir biyografileri
Ahmed Câvid	<i>Hadikâtü'l-Vüzerâ Zeyli/Verd-i Mutarrâ</i>	1757-1805 (biyografisi verilen vezirlerin ilk ve son yılları)	Vezir biyografileri
Abdül Fettah Şefkat-i Bağdâdî	<i>Hadikâtü'l-Vüzerâ Zeyli</i>	1798-1811 (biyografisi verilen vezirlerin ilk ve son yılları)	Vezir biyografileri
Ahmed Rifât	<i>Hadikâtü'l-Vüzerâ Zeyli/Verdü'l-Hadâ'ik</i>	1809-1863 (biyografisi verilen vezirlerin ilk ve son yılları)	Vezir biyografileri
Ahmed Resmî Efendi	<i>Hamiletü'l-Küberâ</i> ⁹⁸	1750	Harem ağalarının biyografileri

⁹¹ Beyani Mustafa Bin Carullah, *Tezkiret'ş-Şuara*, Haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

⁹² İsmail Belîğ, *Nu'ebetü'l-Asar Li-Zeyli Zübde'ti'l-Eş'ar*, Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Ankara, 1999.

⁹³ Mecdi Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri-Hadâiku'ş-Şakaik*, I, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

⁹⁴ Nev'izâde Atâi, *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri-Hadaiku'l-Hakaik*, II, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

⁹⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri-Vekeyiü'l-Fudalâ I*, III, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989; Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri-Vekeyiü'l-Fudalâ II-III*, IV, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989. Birinci cilt 1718 yılında, II. ve III. ciltlerde 1730 yılında tamamlanmıştır.

⁹⁶ Fındıklılı İsmet Efendi, *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri-Tekmiletü'ş-Şakaik fî Hakk-ı Ehli'l-Hakaik*, V, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989. Fındıklılı İsmet Efendi, biyografisine yer verdiği şahıslar (1730-1896) yılları arasında yaşamıştır ve bu şahısların biyografileri VIII ciltte toplamıştır. Ancak eser bir yangında yanmıştır. Yazar sonradan aklında kaldığı kadarıyla eserini IV cilt olarak tekrar yazmış olsa da günümüzde eserin yalnızca I. cilti elde bulunmaktadır. Burada eserin yazılışı için verilen yıl aralığı müellifin 20 yaşından ölüm yılına kadar olan dönemi içerir.

⁹⁷ Osmân-zâde Tâ'ib- Dilâverağa-zâde Ömer Vahid Efendi- Şehri-zâde Mehmed Sa'îd- Ahmed Câvid- Abdül Fettah Şefkat-i Bağdâdî- Ahmed Rifât, *Osmanlı Sadrazamları-Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeyilleri*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.

⁹⁸ Ahmed Resmî Efendi, *Hamiletü'l-Küberâ*, Haz. Ahmet Nezihi Turhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Ahmed Resmî Efendi	<i>Hâlikâtü'r-Rüesâ/Şefinetü'r-Rüesâ</i> ⁹⁹	1534-1781(biyografisi verilen vezirlerin ilk ve son yılları)	Reisülküttapların biyografileri
Şeyhülislam Es'ad Efendi	<i>Tezâkir-i Hanendegân/Atrabü'l-Asar fî Tezâkireti Urefai'l-Edvar</i> ¹⁰⁰	1728-1730 arası	Bestekârların biyografileri
Suyolcuzâde Mehmed Necib	<i>Devba-tül-Küttâb</i> ¹⁰¹	1737	Hattatların biyografileri
Enfi Hasan Hulûs Halvetî	<i>Tezâkiretü'l-Müteabbirîn</i> ¹⁰²	1723	Meczubların ve erenlerin biyografileri

Tabloda görüldüğü üzere padişah dışında ilk olarak hayatları *vefayât/ortak aidiyet biyografileri* tarzında yazılanlar şairlerdir. Şairlerin ardından âlimlerin, vezirlerin, harem ağalarının, bestekârların, hattatların hatta meczubların dahi hayatlarının yazıldığı görülür. Bu noktada şu soru sorulmalıdır: Daha önceleri bu tarzda eserler yok iken neden bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır? Bu ortak aidiyet biyografilerinde hayatları aktarılan şahıslara dair bilgi verilirken merkezden taşraya ve seçkinlikten sıradanlığa doğru bir yayılma söz konusudur. Yani şairlerin ya da hattatların biyografilerine değinilirken öncelikle o alanda hüner göstermiş padişahlara değinilmiş daha sonra diğer şairler ve hattatlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu durum gücün tarih yazımına etki etmeye devam ettiği, ancak yeni güç odaklarının da ortaya çıktığı şeklinde yorumlanabilir. Zira yukarıda zikri geçen *vefayât kitaplarının/ortak aidiyet biyografilerinin* büyük bir kısmı erken modern dönem (1450-1750) olarak adlandırılan bir dönemde yazılmıştır. Söz konusu dönem mutlak yönetim yetkisini elinde bulunduran padişahların güç kaybına uğradığı bir döneme tekabül etmektedir. Zira Osmanlı tarihinde bu dönemin bir kısmı *Kadınlar Saltanatı*¹⁰³ ve *Köprülüler Devri*¹⁰⁴ olarak adlandırılan bir devre denk düşmektedir.

III-2 Padişah-Devlet Özdeşliği Anlayışının Sorgulanır Hale Gelmesi ve Yeni Güç Odaklarının Ortaya Çıkması

Padişahların güç kaybı ile daha sıradan insanların hayatlarının yazılmaya başlaması arasındaki ilişkiyi ortaya koymada sosyolojinin topluma dair bazı

⁹⁹ Ahmed Resmî Efendi, *Şefinetü'r-Rüesâ*, İstanbul, 1289.

¹⁰⁰ Şeyhülislam Es'ad Efendi, *Şeyhülislam'ın Müziği-18. Yüzyılda Osmanlı 18. Yüzyılda Osmanlı-Türk Musikisi ve Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Atrabü'l-Asar'ı*, Haz. Cem Behar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

¹⁰¹ Suyolcuzâde Mehmed Necib, *Devba-tül-Küttâb*, Haz. Kilisli Muallim Rıfat, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1942.

¹⁰² Söz konusu eser Arapça yazılmıştır. İstanbul, Bursa, Edirne ve Balkanlar'daki bazı şehirlerde yaşamış halk erenleri ve meczub olarak tabir edilen 56 şahsın biyografisini içerir. Enfi Hasan Hulûs Halvetî, *16. ve 18. Asırlarda Yaşayan Veliler ve Deliler/Tezâkiretü'l-Müteabbirîn*, Haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız, H Yayınları, İstanbul, 2016.

¹⁰³ Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁰⁴ Ahmet Refik Altınay, *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

açıklamalarından istifade edilebilir. Sosyolojinin temel kuramlarından olan yapısalçı/fonksiyonelci kurama göre; toplum içindeki her kurumun ya da yapının bir fonksiyonu vardır. Toplumların anlaşılabilmesi için toplumu oluşturan kurumların kendileri arasındaki ilişkilerinin anlaşılması gerekir. Toplumu etkileyen kurumlardan ya da yapılardan birisi işlevini yerine getirememeye başladığı zaman bir başka kurum ya da yapı işlevsizleşen kurumun/yapının işlevini yerine getirmeye başlar.¹⁰⁵ Bu anlamda Osmanlı tarihinde XVI. yüzyıldan itibaren merkezî yönetimin güç kaybetmeye başladığı görülmektedir. Daha önce değinildiği üzere Yıldırım Bayezid devrinden itibaren yerleşmeye başlayan anlayış gereğince devlet-padişah arasında kurulan özdeşlik, merkezî yönetim ile padişahların güç kaybetmeye başlamasıyla birlikte rasyonel-bürokratik örgütlenme aleyhine güç kaybetmeye başlamıştır. Bürokrasinin (kalemiyye ricalinin) padişah otoritesi karşısında güç kazanması ve “vekil-i mutlak” olarak anılmaya başlamasıyla birlikte padişahların soy asaletine dayanan meşruiyet araçlarının da değişmeye başladığı görülmektedir. “...Padişahın tebaasıyla olan mesafesinde, mesela cuma ve vakit namazlarını cemaatle eda etmek, sık sık tebdile çıkmak, asayiş kontrollerini takip etmek, yangınların söndürülüşlerine nezarete bulunmak gibi” daha sosyal boyutlu uygulamalar birer meşruiyet aracı haline gelmiştir. Yıldırım Bayezid ile başlayıp, II. Mehmed ile zirveye çıkan merkezileşme çabaları sırasında güçleri azalan vüzera ve ulema aileleri yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Hanedan mensubu hanım sultanların birçoğu bu ailelerden yüksek rütbeli vezirlerle evlenmeye başlamıştır. Aynı şekilde hanedan ile akrabalık bağları tesis etmiş ulema aileleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Hatta Osmanlı hanedanının yönetme hakkı sorgulanmaya ya da hanedanın alternatifleri olup olmadığı reâya nezdinde tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim söz konusu tartışmalar devrin bir İtalyan gözlemcisi Benedetto Rambertini’nin eserine kadar yansımıştır. Nitekim Rambertini’nin 1534 yılında yazdığı seyahatnamesinde bazı akıncı ailelerinin Osmanlı tahtında hak iddia edebilecekleri ifade edilmektedir.¹⁰⁶

Osmanlı Devleti’nin gücünün zirvesi olarak kabul edilen Kanuni Sultan Süleyman devri aynı zamanda bürokrasi önem kazanmaya başladığı yani yeni güç odaklarının filizlendiği bir devirdir. Kanuniden önceki devlet işleyişinde de nişancı divan işlerine bakıyor, defterdar da imparatorluğun mali işlerini idare ediyordu. Ancak bürokrasinin padişahlık makamı karşısında önem kazanması Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleşmiş bir gelişmedir. Bürokrasinin

¹⁰⁵ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Haz. Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005, s. 16-17; Lewis A. Coser, *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları, Tarihsel ve Toplumsal Bağlamında Fikirler*, Çev. Himmet Hülür-Serhat Toker-İbrahim Mazman, De ki Yayınları, Ankara, 2008, s. 137-139. Mehmet Zencirkıran, *Sosyoloji*, Dora Basım Yayın, Bursa, 2015, s. 48-51.

¹⁰⁶ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 40-43. Daha sonraki bazı alternatif hanedanlık girişimleri için bkz. Haldun Eroğlu, *Osmanlı’da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 183-189.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında kazandığı önemin en bariz örneği Celalzade Mustafa'dır. Celalzade Mustafa, görevde kaldığı sürede (1534-1556) Osmanlı belgelerinin düzenleme biçimini şekillendirmiştir. Esasen Celalzade Mustafa'nın (örfî hukukun temsilcisi) ve devrin ünlü şeyhülislamı Ebussuud Efendi'nin (şer'î hukukun temsilcisi) icraatları Sultan Süleyman'ın Kanunî unvanıyla anılmasında oldukça etkili olmuştur. Bu devirdeki defterdar, nişancı gibi bürokratlara bakıldığında genelde ilgili müesseselerin içerisinden çıkan kişilerin atandığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda ilmiyenin devlet kadrolarına sağladığı insan kaynağının azaldığı anlamına gelmektedir.¹⁰⁷ Böylece doğuştan kazanılan saygınlık araçları ve ayrıcalıklar önemlerini kaybetmeye başlamışlar ve padişah odaklı yönetim anlayışı yavaş yavaş bürokrasiye doğru kaymaya başlamıştır. Bürokrasinin önem kazanmasına bağlı olarak tarih yazımında padişah odaklı tarih anlayışı yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Hatta Celalzade Mustafa (Koca Nişancı),¹⁰⁸ Ramazanzade Mehmed Paşa (Küçük Nişancı)¹⁰⁹ gibi devrin bazı bürokratları aynı zamanda tarih yazıcılığı kimliği ile karşımıza çıkmaktadır.

III-3 Şehnameciliğin Önemini Yitirmesi ve Daha Sıradan İnsanların Tarih Anlatısına Dâhil Olmaya Başlaması

Şehnamecilik geleneğinin 1550-1600 yılları arasında hüküm sürdüğüne daha önce değinilmişti. Yukarıda da değinildiği üzere söz konusu dönem Osmanlı devletinde bürokrasinin bir güç odağı olarak yükseldiği bir döneme denk gelir. Devletin yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümler tarih yazıcılığını da etkilemiştir. Bir yandan şehnameciliğin son örnekleri verilirken diğer taraftan yeni ortaya çıkan tarih anlayışının da ilk örnekleri görülmeye başlamıştır. Bilindiği üzere XVI. yüzyılın sonu Osmanlı tarihinin dönemlendirmesinde geleneksel olarak yükselme döneminin sonu duraklama döneminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Ancak günümüzde bu tez artık geçerliliğini kaybetmiştir. Tarihçiler için söz konusu dönem yükselmenin sonu ya da duraklamanın başlangıcını temsil etmemekle birlikte, bürokrasinin daha etkin olduğu ve padişah otoritesinin kısmen sınırlandığı yeni bir devlet yapısına geçiş dönemini temsil etmektedir. Ancak bu değişim birden olmamış ve mutlak güç sahibi konumunda olan padişahlar kolayca ellerindeki güçten

¹⁰⁷ Cornel H. Fleisher, *Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 222-232.

¹⁰⁸ Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa, *Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 Bis 1557 oder Tabakâtü'l-Memâlik ve Derâcâtü'l-Mesâlik*, Haz.Haz. Petra Karpel, Wiesbaden, 1981.

¹⁰⁹ Ramazanzâde Tevki'î Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârih-i Âlî 'Osman (1b-120a) Metin-Dil Özellikleri-Sözlük*, (Kısaltma: *Tevârih-i Âlî 'Osman*) Haz. Mehmet Yastı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005.

vazgeçmemişlerdir. Siyasî alandaki değişimler tarih yazımını da etkilemiş ve tarih yazımında da padişah merkezli tarih yazımı ile değişimi savunanlar arasında fikrî anlamda bir mücadele yaşanmıştır. Bu anlamda III. Murad dönemi hem mutlak padişah otoritesinin son bulduğu, yeni güç odaklarının ortaya çıktığı hem de bu değişimin etkilerinin tarih yazımında görülmeye başlandığı bir dönemi temsil eder. III. Murad, padişahlığı döneminde (1574-1595) sadrazama karşı alternatif bir güç odağı olarak harem ağalarını ön plana çıkarmaya başlamıştır. İktidar alanında mutlak olmak isteyen III. Murad, tarih yazımında da kendisinin mutlak bir padişah olduğunu Osmanlı seçkinlerine kabul ettirebilmek için Seyyid Lokman'a şehname tarzında *Zübdetü't-Tevârih* adlı padişahı ön plana çıkaran bir eser sipariş etmiştir.¹¹⁰ III. Murad zamanında Şehnamenin resimli nüshalarının yaptırıldığı bir dönemdir.¹¹¹

III. Murad'ın daha muktedir/otoriter bir padişah imajını temin için bir Şahname yazdırmaya çalıştığı dönemde doğulu rakibi Safevî Şah'ı I. Abbas'da (1587-1626) benzer bir gayret içindedir. I. Abbas, saraydaki soyluların gücünü azaltarak gulamlarını yüksek mevkilere getirtir. Kendi gücünü daha görünür kılma adına Şahname'nin resimli nüshalarının hazırlanmasını emreder. Böylece Kızılbaş tehdidi karşısında hâkimiyetini meşrulaştırmak istemiştir. Şahname'nin resimlerle süslü bu nüshasının istinsahı 1587-1597 yılları boyunca devam eder.¹¹² III. Murad şahsının ve padişahlık makamının mutlak otoritesini göstermek amacıyla yürürlüğe koyduğu son Şehnamecilik girişimi/mutlak padişah otoritesini hâkim kılma projesi, Osmanlı seçkinlerinden beklenen ilgiyi görmemiştir.¹¹³ Hatta Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr* adlı eserinde Şehnamecilik görevine getirilen Talikizade Mehmed Suphi, Nutkî ve Aynî için bu devirde *selâse-i mülevvese* [kirli-pis üçlü] yakıştırmasının yapıldığını ifade eder. Mustafa Âli, Şehnamecilik tarzı tarih yazımı ile masal anlatmak arasında fark olmadığını ifade etmek için şu tanımlamayı yapar: *Zamanımızda şehnamecilik ile masal anlatımı arasında bir fark olmadığı ortaya çıktı. (Fî-zamanına şehnâmegûyla kâssabânın farkı yoğduğu zühûra geldi.)*¹¹⁴ Şehnamecilik geleneğinin önemini yitirdiği bir sırada eserini yazan Mustafa Âli, bir yandan geleneksel tarih yazım anlayışını eleştirirken diğer taraftan da tarih yazımında değişimin öncülüğünü yapar.

Erken modern dönemin ikinci yarısından itibaren tarih yazımında padişah odaklı bakış açısı değişmeye başlayınca daha sıradan insanlar tarihi anlatımın merkezine doğru gelmeye başlamışlardır. Bürokrat kimliğinin yanında tarihçi kimliği ile de tanınan Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Kühü'l-Ahbâr* adlı eserinde

¹¹⁰ B.Težcan, *Tarih Üzerinden Siyaset*, ss. 223-266.

¹¹¹ Tülin Değirmencioğlu, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar-II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 94.

¹¹² Sussan Babaie, Kathryn Babayan, Ina Baghdiantz-McCabe, Massumeh Farhad, *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran*, I.B. Tauris, London-New York, 2004, s. 114-115 vd.

¹¹³ B.Težcan, *Tarih Üzerinden Siyaset*, ss. 223-266.

¹¹⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr Dördüncü Rükün*, v. 568a-570b.

dönemlerine dair bilgi verdiği her Osmanlı padişahının ardından onun zamanında yaşamış şairler, ulema mensupları, şeyhler/pirler, devlet adamları vb gibi önemli şahıslar hakkında bilgiler verdiği görülür. Burada şu husus dikkati çekmektedir ki; Mustafa Âli, eserini yazmaya 1592 yılında başlayıp 1598/1599 yılında yani erken modern dönemin birinci yarısının sonlarında tamamlanmıştır. Ayrıca eserde hayatları hikâye edilen zümreler ile *vefayat kitapları/ortak aidiyet biyografileri* arasında bir benzerlik söz konusudur.

Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l- Ahbâr* adlı eseri ile “*kenî*” sahibi olmayan hatta genel kabule göre padişahın “*kenî*”u olarak kabul edilen şairler, ulema mensupları ve devlet adamları gibi kişiler tarihin merkezine gelmeye başlamışlardır. Her ne kadar burada tamamıyla sıradan insanları konu edinen yeni bir tarih anlayışının geliştiğinden söz edilemezse de, sıradan insanların tarihî anlatıya dâhil edilmesi açısından Gelibolulu Mustafa Âli, hâkim tarihçilik paradigmasının değişimi yolunda değişimin önemli bir temsilcisidir. Zira XX. yüzyılın en önemli tarihçilerinden Marc Bloch'a göre; tarih “*zaman içerisinde insanlar*”ın bilimi¹¹⁵ olduğu göz önünde bulundurulursa, Mustafa Âli ile birlikte artık tarih anlatısının merkezinde yalnızca bir “*insan*” ve onun neslinden gelenler yoktur. Artık başka “*insanlar*” da tarihin konusu olmaya başlamışlardır. Elbette ki tam bu noktada şu soru sorulabilir: *Tek bir kişinin kabulü genel olarak insanların düşüncesini yansıtır mı? Yani sadece Mustafa Âli'nin bazı şairlerin, ulema mensuplarının ya da devlet adamlarının hayatlarını tarih anlatısına dâbil etmesi bu devirde, padişah merkezli tarih anlayışının terk edildiğinin ya da eskisi kadar muteber olmadığının bir ifadesi olarak okunabilir mi?*

Bu noktada III. Murad'ın kendi devrinin ve büyük ceddlerinin tarihini Şahname benzeri bir eserle yazılması arzusuyla Şehnameci Seyyid Lokman'ı görevlendirmiştir. Neticede yazılan *Zübdetü't-Tevârih* (Tarihlerin Özünün Özü) adlı eser ile bu anlayışın karşısında konumlanan Mustafa Âli'nin *Künhü'l- AHBâr* (Haberlerin Özü) adlı eserlerin günümüz kütüphanelerindeki yazmalarına bakılması yukarıdaki sorunun cevaplanması için yeterli olacaktır. Zira bu iki eser, iki ayrı tercihin ifadesidir. III. Murad sipariş ettiği tarih kitabında kendisinin mutlakiyetçi otoritesinin vurgulanması arzusundaydı. Ancak dönemin yüksek elitleri için kanun ve yasa bir padişahın otoritesinden daha fazla ön planda olması gereken kavramlar olarak görülmekteydi. *Zübdetü't-Tevârih*'in saray atölyelerinde minyatürlü tezhipli 3 nüshası üretildi. Bu nüshalardan birisi 1583 yılı sonlarında III. Murad'a sunuldu. Bir tanesi Sadrazam Siyavuş Paşa'ya bir başkası Haremağası Mehmed Ağa'ya verildi. İlk üçü kadar süslü olmayan ve daha kısaltılmış bir nüsha da padişahın hocası Hoca Sadedin Efendi'ye verildi. Söz konusu şahıslar devletin kaderine yön veren kudretli-zengin kişilerdi. III. Murad, mutlak hükümdar imajını öncelikle okumuş elitlere kabul ettirebilirse,

¹¹⁵ Marc Bloch, *Tarihin Savınusu veya Tarihçilik Mesleği*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 69.

okumuş elitler de bu mesajın reâyâ ve daha geniş kitleler tarafından kabulünü sağlayabilirlerdi. Ancak Zübdetü't-Tevârih kendisinden sonra gelen Osmanlı tarih yazımında hemen hiçbir etkide bulunamadı. Bu esere muasır ve sonraki Osmanlı kaynaklarında bu esere hiç referans verilmemektedir. Ancak Seyyid Lokman'dan yaklaşık 10 sene sonra, yaklaşık 1600 yıllarına kadar Kühü'l-Ahbâr adlı eseri üzerinde çalışan Mustafa Âli Seyyid Lokman'dan çok daha talihli olacaktır. Zira onun eserinin bu gün 90 adet yazması mevcuttur. Matbaa öncesi dönemde bol miktarda istinsah edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla fikirleri birçok kişi tarafından paylaşılmaktaydı. III. Murad'ın mutlakiyetçi politikaları Mustafa Âli'nin sert eleştirilerine hedef olmuştu ve benzer düşünceye sahip birçok muasır Seyyid Lokman'ın eseri yerine Mustafa Âli'nin eserini istinsah etmeyi ya da ettirmeyi seçmiştir.¹¹⁶ Ayrıca Osmanlı tarih yazımında padişah merkezli anlayışın değişimi yalnızca Gelibolulu Mustafa Âli de görülen bir değişim değildir. XVI. yüzyıl sonunda yazılmış birçok eserde padişah dışında kalan vezir-i azamların, vezirlerin, ulema mensuplarının, şeyhlerin, kazaskerlerin, defterdarların, nişancıların ve kadıların hayatlarının tarih anlatısına dâhil edildiği görülmektedir.

Tablo 3: Osmanlı Tarih Yazımında Padişah Dışındaki Şabısların da Tarih Anlatısına Dâhil Edildiği Eserler

Yazar	Eser	Eserin Tamamlanma Tarihi
Ramazanzâde Tevki'î Nişancı Mehmed Paşa	<i>Tevârih-i Âli Osman</i> ¹¹⁷	1561'den sonra
Hoca Sadeddin Efendi	<i>Tâcü't-Tevârih</i> , II ¹¹⁸	1575/1576

¹¹⁶ B.Tezcan, *Tarih Üzerinden Siyaset*, ss. 223-266.

¹¹⁷ Ramazanzâde Tevki'î Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârih-i Âli Osman*, s. Osman Bey dönemi gazileri ve beyleri 78-79, ulema ve meşayih s. 80-81, Orhan Bey dönemi vüzerâ ve ümerâsı s. 83, ulema s. 84, I. Murad devri vüzerâsı s. 85, ulema ve meşayih s. 87-88, Yıldırım Bayezid devri vüzerâsı s. 88, ulema ve meşayih s. 94-96, Çelebi Mehmed devri vüzerâsı s. 97, uleması ve meşayih s. 98-99, II. Murad devri vüzerâsı s. 100, uleması ve meşayih s. 105-106, II. Mehmed devri vüzerâsı s. 106, uleması s. 112-115, meşayih s. 115-116, II. Bayezid devri vüzerâsı s. 117-118, kazaskerleri s. 118, defterdarları s. 118-119, nişancıları s. 119, yüksek rütbeli kadıları s. 121-122, uleması s. 122-126, meşayih s. 126-128, Yavuz Sultan Selim devri vüzerâsı s. 128, kazaskerleri s. 128-129, meşayih s. 135, Kanuni Sultan Süleyman devri vüzerâsı s. 146-147.

¹¹⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, II, İstanbul, 1279-1280. Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih* adlı eserini III. Murad'ın isteği üzerine yeni padişahın tahta cülusundan hemen sonra sunmuştur. Bu anlamda III. Murad, 1574 yılında aralık ayı sonlarında tahta çıktığından eserin tamamlanma tarihi 1575 ya da 1576 yılı olmalıdır. Osman Beğ devri uleması s. 402-403, meşayih s. 403-404, Orhan Bey devri uleması s. 404-405, meşayih s. 406-407, I. Murad devri uleması s. 407-410, meşayih s. 410-411, Yıldırım Bayezid devri uleması s. 411-425, meşayih s. 425-429, Çelebi Mehmed devri uleması s. 429-434, meşayih s. 434-438, II. Murad devri uleması s. 438-459, meşayih s. 459-462, II.

Mustafa Cenâbî Efendi	<i>Cenâbî Tarihî</i> ¹¹⁹	1587/1588
Gelibolulu Mustafa Âlî	<i>Künbü'l-Abbâr V.Rükûn</i> ¹²⁰	1598/1599
Mehmed b. Mehmed er-Rumi	<i>Tarih-i Al-i Osman</i> ¹²¹	1639/1640
Peçevî İbrahim Efendi	Peçevî Tarihi, I, II ¹²²	1641'den sonra
Kâtip Çelebi	<i>Fezleke</i> ¹²³	1656?

Mehmed devri uleması s. 462-518, meşayihî s. 518-538, II. Bayezid devri uleması s. 538-576, meşayihî s. 576-600.

¹¹⁹ Eserde “her padişah devrinden sonra, o devirde yaşayan âlimler, tarikat şeyhleri, tabipler vs. kişilerin biyografileri, eserleri, hizmetleri, ölüm tarihleri esas alınmak suretiyle sırayla takdim olunmaktadır.” Mehmet Canatar, “Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4, 2000, s. 16-17.

¹²⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künbü'l-Abbâr Dördüncü Rükûn*, Osman Bey devri uleması, ekâbiri ve meşayihî 14b-15a. Orhan Bey devri uleması, ekâbiri ve meşayihî 19a-24a. I. Murad devri ümerâsı ve vüzerâsı 27a-28b, meşayihî 28a-28b. Yıldırım Bayezid devri vüzerâsı 67a-67b, uleması 67b-68b, meşayihî 68b-71b. Çelebi Mehmed devri vüzerâsı, II. Murad devri vüzerâsı 81b-82b, uleması 82b-86a, meşayihî 86a-87a, şuarası 87a-89b. Fatih Sultan Mehmed devri vüzerâsı ve ümerâsı 146a-148a, uleması 148a-159b, etibbâsı 159b-160b, meşayihî 160b-168a, şuarası 168a-173b. II. Bayezid devri vüzerâsı 205a-208a, defterdarlar ve nişancıları 208a-209a, uleması 209a-215a, meşayihî 215a-218b, şuarası 218b-224a. I. Selim vüzerâsı 257a-259b, defterdarları ve nişancıları 259b-260a, uleması 260a-267b, meşayihî 267b-268a, şuarası 268a-271a. Kanûnî Sultan Süleyman vüzerâsı 357a-369a, defterdarları ve nişancıları 369a-372b, uleması 372b-391a, şuarası 391a-423. II. Selim vüzerâsı ve ümerâsı 451b-455b, uleması 455b-462b, meşayihî 462b-463b, şuarası 463b-475b.

¹²¹ Mehmed b. Mehmed er-Rumi (Edirneli), *Mehmed b. Mehmed er-Rumi (Edirneli)'nin Nubbetü't-Tevarih ve'l-Abbâr'ı ve Tarih-i Al-i Osman'ı (Metinleri, Tablilleri)*, Haz. Abdurrahman Sağır, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, veziriazamlar s. 18-50; ikinci vezir ve sadaret kaymakamları s. 50-57; vezir rütbeli defterdarlar s. 57-80; şeyhülislamı s. 80-88; Rumeli kazaskerleri s. 89-102; Anadolu kazaskerleri s. 103-110; İstanbul kadıları s. 111-113; Edirne kadıları s. 114-116; Mısır kadıları s. 117. Tarih-i Al-i Osman'ın telif tarihi için bkz. LXXXI

¹²² İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, I, II, İstanbul, 1283. Kanuni Sultan Süleyman devri vezir-i azamları s. 20-28, vezirleri s. 28-40, defterdarları ve nişancıları s. 40-44, ümerâsı s. 44-48, uleması ve meşayihî s. 48-67, II. Selim zamanındaki vezir-i azamları s. 439-446, vezirleri, nişancıları ve defterdarları s. 446-449, ümerâsı 449-455, uleması 455-460, hükeması 460-462, meşayihî s. 462-467, İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, II, İstanbul, 1283. III. Murad devri vezir-i azamları s. 15-19, vezirleri s. 19-32, uleması s. 32-33, meşayihî s. 33-36, III. Mehmed devri vezir-i azamları s. 283-287, uleması s. 287-290, I. Ahmed devri vezir-i azamları s. 353-357, meşayihî s. 357-360,

¹²³ Eserin kapsamı dâhilinde olan her yıl için o yılda vefat eden âlimlerin, şeyhlerin, şeyhülislamların, veziriazamların, defterdarların, vezirlerin, biyografilerine dair bilgiler verilmiştir. Kâtip Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, I-II, Haz. Zeynep

Uşşâkîzâde es-Seyyîd İbrâhîm Hasib Efendi	<i>Uşşâkîzâde Tarihi</i> , I, II ¹²⁴	1712/1713
Müminzade Hasib Efendi	<i>Silkü'l-leâl-i Âli Osman</i> ¹²⁵	1730-1754 arasında ²
Abdülğaffar Kırımı	<i>Umdetü'l-Abbâr</i> ¹²⁶	1748

XVI. yüzyıl sonlarında tarih yazım geleneğinde başlayan padişah dışındaki şahısların biyografilerinin yazımı bir müddet sonra tamamıyla bir ailenin, bir vezir ailesinin, paşanın ya da valinin faaliyetlerini konu edinen müstakil eserler yazılmasına kadar gelişme göstermiştir.¹²⁷ Bu değişim nihai olarak Bursa¹²⁸ ve

Aybicin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2016, s. 9-14, 21-24, 98-105, 130-132, 143-145, 160-165, 174-183, 195-197, 233-236, 257-259, 312-316, 331-336, 356-359, 372-378, 393- 397, 433-434, 438-440, 443-447, 451-455, 460-461, 474-477, 492-496, 500-506, 512-515, 518, 522-524, 540-544, 612-616, 622-625, 652-653, 660-662, 672-675, 680-683, 696-700, 710-713, 725-728, 731-732, 743-744, 751-753, 771-774, 783, 816-819, 829-830, 836, 843-845, 853-854, 896-897, 924-926, 958-960, 1002-1004, 1022-1023, 1052, 1070-1071, 1077-1078.

¹²⁴ Bu eserde 1694/1695-1712/1713 yılları arasında her yılda meydana gelen hadiseler hikâye edildikten sonra o sene içerisinde vefat eden ulema mensuplarının biyografilerine yer verilmiştir. Uşşâkîzâde es-Seyyîd İbrâhîm Hasib Efendi, *Uşşâkîzâde Tarihi*, I, II, Haz. Raşit Gündoğdu, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 201-204, 240-243, 282-292, 326-338, 382-392, 417-437, 460-474, 493-510, 555-573, II, 579-582, 736-772, 793-808, 827-857, 879-900, 978-939.

¹²⁵ Eserin girişinde I. Mahmud'un saltanatında onun ihsanından nasiplenmek için yazıldığı ifade edilmektedir. Ancak eserin I. Mahmud'un saltanatının hangi döneminde yazıldığı belirtilmemiştir. Müminzade Hasib Efendi, *Silkü'l-leâl-i Âli Osman*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Numara 516, v. 1b-2b. Osman Bey ümerası 32a-32b; Orhan Bey dönemi uleması-meşayihî 39a-39b, mutasavvıfları/şeyhleri 39b-49a, I. Murad devri ümerası ve vüzerası 51a-51b, uleması-mutasavvıfları 54a-54b, Yıldırım Bayezid ümerası-vüzerası 92b-93a, uleması 93a-95a, meşayihî/mutasavvıfları 95b-110a, şuarası 110a-111b, Çelebi Mehmed devri vüzerası 120b-121a, uleması 121a-124a, meşayihî 124a-129b, şuarası 129b-132b, II: Murad devri vüzerası 161a-162b, uleması 163a-178b, meşayihî 179a-185a, şuarası 185a-189a, II. Mehmed devri vüzerası 349b-354b, uleması 354b-407a, ettibbası 407a-411b, meşayihî 411b-454a, 454a-466b.

¹²⁶ Ersen Ersoy-Uğur Öztürk, "Umdetü'l-Ahbâr'da Şâir Biyografileri", *Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5, İstanbul, 2010, s. 101-120. Yıldırım Bayezid devri şairleri s. 104-108, Çelebi Mehmed devri şairleri 108-112, II. Murad devri şairleri 112-116, Kırımı şairler 117.

¹²⁷ Vâsıtî, *Vâsıtî'nin "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, Haz. Göknur Çelik, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006; Behcetî Seyyid İbrahim Efendi, *Silsiteti'l-Âsafîyye fî Devleti'l-Hâkaniyyeti'l-Osmâniyye "Tarîh-i Sülâle-i Köprülü"*, Haz. Mehmet Fatih Gökçek, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilimdali Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006; Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanlarının Tarihi) Değerlendirme-Metin Tıpkıbasım*, Ed. Bekir Günay-Muhammed Tamdoğan, Haz. Alper Başer-Alper Günaydın, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013; Asafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2006; [Yazarı Bilinmiyor] *Rûba Valisi Hamalzâde Ahmed Paşa'nın Vekâyi'i (1156-1558)*, Haz. Mehmed

Diyarbakır¹²⁹ gibi sadece bir vilayet ölçeğinde o vilayetin önemli şahıslarının biyografilerinin yazılmasına kadar geliştiği/ayrıntılı hale geldiği görülmektedir.

XVI. yüzyıl sonları mutlakiyetçi tarih anlayışının artık Osmanlı elitleri arasında eskisi kadar kabul görmediği bir döneme denk gelmektedir. XVI. yüzyıl sonlarına kadar tarih eserlerinin hamisi ve talibi padişahlar-padişaha yakın devlet adamları olduğundan söz konusu döneme kadar geçmiş anlatısının merkezinde de onların olması çok doğaldır. Bu durum güç ve bilgi arasında var olan ilişkinin doğasından kaynaklanır. Modern zamanlar öncesinde güç sahipleri/iktidar sahipleri dışında kalan insanların bilgiye ve bilgi araçlarına erişim oldukça pahalıdır.

Tüm bu açıklamalardan sonra konumuz açısından bahsi lazım gelen son bir husus daha vardır. Müverrihlerin birçoğunun neden sıradan insanların hayatlarını görmezden geldiğine yukarıda değinilmişti. Modern öncesi dönemde hayata ya da ölüme yüklenen anlam da söz konusu görmezden gelişin ve bu görmezden gelişin dikkate almamanın nedenlerindedir. Tarihini/tarihçilerin kendisini görmezden gelmesi karşısında sıradan insanlar, Orhun Abidelerindeki insanoglunun faniliği ve zamanın acımasızlığı karşısında beşeriyetin çaresizliğini ifade eden ifadelerin farkındaymış/kabullenmiş gibi bir tavır takınır: “*Zamanı tanrı yaşar. İnsanoglu hep ölmek için türemiş.*”¹³⁰ Bu bağlamda Müslüman mezar taşlarında yazan şu ibare, yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir: “*el-bâkî hîve'l-bâkî. (Bakî olan yalnız odur/Allah'tır)*” Yine sıradan insanlar bu suskunluklarıyla Roma dönemi mezar taşlarında sıkça görülen bir sözü dile getirir gibidir: “*Yoktum, varım, olmayacağım, umurumda değil (Non fui, fui, non sum, non curo)*”. Tam da bu nokta da sözlerimize son verirken başladığımız gibi yine kendini sıradan bir insan, insanlar içerisinde bir insan kabul eden bir şaire ve sıradan bir insan olma hususundaki duygularını ifade ettiği bir şiirine kulak verelim. Ve onun sözleriyle sözlerimize son verelim.

“Olmasak da biz, dünya var olacak.

Bizden geri ne bir nam, ne iz kalacak.

Yoktuk bundan önce, yoktu dünyada bir eksik.

Olmasak da bundan sonra, eskiden olan olacak”¹³¹

Günay, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

¹²⁸ İsmail Belig, *Türk Edebiyatında Vefyatname ve İsmail Belig'in Güldeste-i Riyaz-ı İrfan'ı*, Haz. Suat Donuk, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.

¹²⁹ Ali Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâid fî-Terâcim-i Meşâbir-i Âmid- Diyarbakır Ulemâ Eşrâfı*, I, II, Haz. Günay Kut- Mesud Öğmen - Abdullah Demir, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul, 2014.

¹³⁰ Kültigin abidesi kuzey yüzü 10. satırında zamanın Tanrı tarafından yaratıldığına, ona ait olduğuna ve insanoglunun ölümlü olduğuna dikkat çekilir. Bkz. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27.

¹³¹ Ömer Hayyam'ın Rubailerinin pek çok derlemesi mevcuttur. Bu şiirlerin bir kısmı gerçekten kendisine ait iken bir kısmının da ona ait olup olmadığı şüphelidir. Bu şiir

Sonuç

Osmanlı tarih yazımının başlangıcı Ankara Savaşı sonrasında ortaya çıkan meşruiyet ihtiyacı sonrasında tekabül eder. Bu nedenle ilk dönem tarih ürünlerinin daha ziyade hanedanın adıyla anıldığı görülmektedir. Devrin şartları göz önünde bulundurulduğunda bu gayet normaldir. Sonraki dönemlerde Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi muzaffer padişahların her birisi tarih yazıcılığının konusu olmuşlardır. Söz konusu padişahlar zamanında yapılan tek bir sefer dahi tarih yazım çalışmalarına konu olmuştur. Ancak bu dönem zarfında her ne kadar kendi hayatlarına dair hatırat tarzında eserler yazan bazı şahıslar olsa da sıradan insanların tarih yazımı içerisinde kendilerine yer bulamadıkları görülmektedir. Söz konusu hanedan ve padişah odaklı tarih anlayışının şekillenmesinde klasik dönemde gelişen devlet anlayışının temel dinamiği olan merkezîyetçi anlayışının etkisi büyük olmuştur. Devlet-padişah özdeşliği çerçevesinde gelişen anlayış klasik dönemin sonundan itibaren etkisini yitirmeye başlamıştır. Erken modern dönemin ikinci yarısında yazılan tarih eserlerinde insanlar *biç* içerisinde *ben*'i ifade etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde bürokrasinin güç kazanmasıyla bir yandan Celalzâde Mustafa ve Ramanzade Mehmed Paşa gibi yaşadıkları devre damgasını vuran bürokratların yetiştiği, diğer yandan da Celalzade Mustafa ile başlayan, Ramanzade Mehmed Paşa ve daha sonra da Mustafa Âli ile devam eden bürokrat tarihçiler dönemi de başlamıştır. Bürokrasinin güçlenmeye başlamasından sonra şairlerin, âlimlerin, vezirlerin, darüssaade ağalarının, bestekârların ve şeyhlerin/mutasavvıfların hayat hikâyelerini konu alan eserler yazılmaya başladığı görülmektedir. Müstakil tarzda kaleme alınan bu *vefayât* ya da *biyografî kitapları* dışında tarih yazıcılığı geleneğinde padişahlar dışındaki *insanlar* XVI. yüzyılın sonlarına doğru tarihi anlatıya dâhil edilmeye başlamıştır. Zira erken modern dönem Osmanlı tarihinin birinci yarısının sonlarından ve ikinci yarısının başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde devletin tecessüm etmiş hali olan padişah güç kaybetmeye başlamıştır. Hatta daha önce Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak görülmelerinden ötürü meşruiyetleri hiçbir şekilde tartışmaya açık olmayan Osmanlı hanedanı üyeleri dışından da padişah olabileceği reâyânın bir kesimi tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Bu anlamda padişahın güç kaybıyla beraber öncelikle bürokrasinin daha sonra da başka gurupların güç kazanımına bağlı olarak tarihî anlatıda padişah merkezli anlatıdan daha geniş kesimleri içeren bir anlatı türüne dönüşmeye başlamıştır.

Vefayât kitapları/ortak aidiyet biyografileri vasıtasıyla, hattatların, reisülküttapların, harem ağalarının, ulema mensuplarının, hayatlarının tarihin

Hüseyin Daniş tarafından yapılan bir derlemede bulunmaktadır. Bkz. Ömer Hayyam, *Ömer Hayyam Rubailer*, der. Hüseyin Daniş, Haz. Mehmet Kanar, Şule Yayınları, İstanbul, 2012, s. 220.

malzemesi olmaya başladığı görülmektedir. Ancak mutlak manada sıradan insanın tarih yazımına konu olması ancak XX. yüzyılda tarih yazım anlayışına hâkim olan paradigmanın sorgulanmaya başlanması sonrasında olacaktır.

Kaynaklar

I-Kaynak Eserler

- Abolqasem Ferdowsi, *Shahnameh: The Persian Book of Kings*, trans. Dick Davis, Penguin Press: New York 2006.
- Ahdi, *Abdî ve Gülşen-i Şu'arası (İnceleme-Metin)*, Haz. Süleyman Solmaz, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- Ahmed Resmî Efendi, *Hamîletü'l-Küberâ*, Haz. Ahmet Nezihî Turhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ahmed Resmî Efendi, *Sefînetü'r-Rüesa*, İstanbul, 1289.
- Ahmed-i Dâî, *Çengnâme*, Haz. Gönül A. Tekin, Harvard Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 1992.
- Ahmedî, *İskendernâme*, Haz. Hasan Akçay, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa, 1999.
- Albertus Boboivus (Santuri Ali Ufki Bey), *Albertus Boboivus ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları Topkapı Sarayında Yaşam*, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Ali Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâid fî-Terâcim-i Meşâbir-i Âmid- Diyarbakır Ulemâ Eşrâfi*, I, II, Haz. Günay Kut- Mesud Öğmen - Abdullah Demir, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul, 2014.
- Anonim Tevârih-i Âli Osman*, neşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992.
- Aristoteles, *Poetica*, Çev. İsmail Tunali, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578 - 1585)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2006
- Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, I, II, III, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarîhi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- ATSIZ, H. Nihal, *Osmanlı Tarîhine Ait Tarîhi Takvimler*, İstanbul, 1961.
- Bassano, Luigi, *I Costumi et i Modi Particolari de la Vita de Turchi*, Rome, 1545, [Türkçesi: Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Çev. Sibel Cangı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015]

- Başeski Şevkî Molla Mustafa, *Rûznâme*, Haz. Kerima Filan, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Dili) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.
- Behcetî Seyyid İbrahim Efendi, *Silsiteti'l-Asafîyye fî Devleti'l-Hâkâniyyeti'l-Osmâniyye "Tarih-i Süülâle-i Köprülü"*, Haz. Mehmet Fatih Gökçek, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilimsel Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- Beyani Mustafa Bin Carullah, *Tezkîret'î-Şuara*, Haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- BEYDİLLİ, Kemal (Haz.), *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bostanzade Yahya Efendi, "fî Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman", haz. Orhan Şaik Gökyay, *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, ss. 191- 256.
- Buhârî (Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl), *el-Câmiu's-Sahîh*, I, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ciceronis, Marcus Tullius, *Ad Quintum Fratrem Dialogi Tires de Oratore*, ed. James Luce Kingsley, Novi Porte Publisher, Basım yeri yok 1839.
- Dânişmend-nâme Tenkidli Metin-Türkiye Türkçesine Aktarılış-Dil Özellikleri-Sözlük- Tıpkı Basım (IV. Kısım: Tıpkı Basım) Atatürk Kitaplığı M. Cevdet K. 441*, Haz. Necati Demir, ed. Şinasi Tekin, Harvard Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Ebu'l-Hasan El Mâverdi, *Nasihâtü'l-Mülûk (Siyaset Sanatı)*, Çev. Mustafa Sarıbyık, Ark Kitapları, İstanbul, 2004.
- Enfî Hasan Hulûs Halvetî, *16. ve 18. Asırlarda Yaşayan Veliler ve Deliler/Tezkîretü'l-Müteabhirîn*, Haz. Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, H Yayınları, İstanbul, 2016.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Fatih Sultan Mehmed, *Kanûnnâme-i Âli Osman (Tablül ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, Haz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Matba'a-i Âmire, İstanbul, 1926.
- _____, *Künhü'l-Abbâr Dördüncü Rükün, Tıpkı Basım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Giovan Maria Angiello, *Fatih Sultan Mehmed*, Çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul, 2011.
- Hadîdî, *Hadîdî Tarîhi [Manzum Osmanlı Tarîhi (1285-1522)]*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul, 2015.
- Halim Giray, *Gülbin-ü Hânân (Kırım Hanlarının Tarîhi) Değerlendirme-Metin Tıpkıbasım*, ed. Bekir Günay-Muhammed Tamdoğan, Haz. Alper Başer-Alper Günaydın: İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

- Hesiodos, “İşler ve Günler”, *İşler ve Günler-Tanrıların Doğuşu*, (Kısaltma: *Tanrıların Doğuşu*), Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul 2012.
- Hindî Mahmûd, *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd İnebabı Gâzîsi Hindî Mahmûd ve Esâret Hâtıraları*, Haz. Ahmet Karataş, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, II, İstanbul, 1279-1280.
- Hüseyin Tuği, *Musîbetnâme Tablîl-Metin ve İndeks*, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, I, II, İstanbul, 1283.
- İbn Zafer, *Sülvânü'l-Muta fî' Udvâni'l-Etba (Uyrukların Düşmanlığı Hakkında Yöneticiye Öğütler)*, Haz. Joseph A. Kechichian-R.Hrair Dekmejian, Çev. Barış Doğru: Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2009.
- İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.
- İdris-i Bitlisî, *Heşt Bibîst Osman Gazî Dönemi (Tablîl ve Tercüme)*, Haz. Vural Genç, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- İsmail Belig, *Türk Edebiyatında Vefeyatname ve İsmail Belig'in Güldeste-i Riyaz-ı İrfan'ı*, Haz. Suat Donuk, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.
- Karamanî Nişancı Mehmet Paşa: *Osmanlı Sultanları Tarihi, (Osmanlı Tarihleri I içinde)*, Çev. İ. Hakkı Konyalı, İstanbul, 1949.
- Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, I-II, Haz. Zeynep Aybican, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2016.
- Kemal, *Selatin-nâme*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksayî, *Müsâmeretü'l-Abbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Kınalızâde Ali Çelebi, *Ablâk-ı Alâî*, Haz. Mustafa Koç. Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuara*, I-II, Haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa, *Geschichte Sultan Süleyman Kanunis von 1520 Bis 1557 oder Tabakâtü'l-Memâlik ve Derâcâtü'l-Mesâlik*, Haz. Petra Karpel, Wiesbaden, 1981
- Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, (Kısaltma: *Kur'an-ı Kerîm*), Haz. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015.
- Kuran-ı Kerim*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv Numarası: 06 Mil Yz B 682.
- Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, (Kısaltma: Eski Ahit-Yeni Ahit) Kitap-ı Mukaddes Şirketi Yayınları, İstanbul, 2014.

- Latifi, *Latifi Tezkiresi*, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- MACHIAVELLI, Niccolò di Bernado dei, *Hükümdar*, Çev. H. Kemal Karabulut, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri-Hadâiku's-Şakaik*, I, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Mehmed b. Mehmed er-Rumi (Edirneli), *Mehmed b. Mehmed er-Rumi (Edirneli)'nin Nubbetü'l-Tevarih ve'l-Abbar'ı ve Tarih-i Âli Osman'ı (Metinleri, Tablilleri)*, Haz. Abdurrahman Sağrılı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.
- MÉNAGE, V. L., “Sultan II. Murad'ın Yıllıkları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 33, İstanbul, 1981, ss. 79-98.
- Mevlana Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerif, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi*, Arşiv Numarası: 43 Va 1153.
- Mihailović, Konstantin Konstatinoviç, *Bir Yeniçerin Hatıratı*, Çev.-Haz. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî, *Nesâyihü'l-Mülûk İnceleme-Metin-Dizin*, Haz. Turgut Tok, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2009.
- Müminzade Hasib Efendi, *Silkü'l-leâli Âli Osman*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Numara 516.
- Müslim (Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc), *el-Câmin's-Sabih*, II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Nefî, *Nefî Divanı*, Haz. Metin Akkuş, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- Nev'izâde Atâî, *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri-Hadâiku'l-Hakaik*, II, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Niyâzî Mısıri, *Niyâzî Mısıri Dîvânı ve Şerhi, Tanrı Erinin Sırları*, Haz. M. Efdal Emre, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2012.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi -1288-1502]*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basın Yayım, İstanbul, 2008.
- Osmân-zâde Tâ'ib- Dilâverağa-zâde Ömer Vahid Efendi- Şehri-zâde Mehmed Sa'îd-Ahmed Câvid- Abdülfettah Şefkat-i Bağdâdî- Ahmed Rifât, *Osmanlı Sadrazamları-Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeyilleri*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ömer Hayyam, *Ömer Hayyam Rubailer*, der. Hüseyin Daniş, Haz. Mehmet Kanar, Şule Yayınları, İstanbul, 2012.
- Platon, *Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Plutarkhos, *İskender-Sezar –Parelel Hayatlar*, Çev. İo Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ramazanzâde Tevki'î Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârih-i Âli Osman (1b-120a)*, Haz. Mehmet Yastı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve

- Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005.
- Ruha Valisi Hamalzâde Ahmed Paşa'nın Vekâyi'i (1156-1558)*, Haz. Mehmed Günay, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.
- Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi, *Kadı ve Günlüğü, (Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü/1711-1735 Üstüne Bir İnceleme)*, Haz. Selim Karahasanoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Sehi Bey, *Sehi Bey Tezkiresi Hest-Behişt*, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Suyolcuzâde Mehmed Necib, *Devba-tül-Küttâb*, Haz. Kilisli Muallim Rifat, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1942.
- Süleymân Çelebî b. İvaz Ahmed Paşa Bursavî, *Menlûdii'n-Nebi*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 37 Hk 4036.
- Şeyh Ahmed el-Bedirî el- Hallâk, *Berber Bedirî'nin Günlüğü 1741-1762 Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri-Vekayii'l-Fudalâ I, III*, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- , *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri-Vekayii'l-Fudalâ II-III, IV*, Haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mebekkü'l-Ulemâ (Büyüklelerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı)*, Haz. Kemal Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2013.
- Şeyhülislam Es'ad Efendi, *Şeyhülislam'ın Müziği-18. Yüzyılda Osmanlı 18. Yüzyılda Osmanlı-Türk Musikisi ve Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Atrabü'l-Asar'ı*, Haz. Cem Behar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Temeşvarlı Osman Ağa, *Kendi Kalemıyla Temeşvarlı Osman Ağa Bir Osmanlı Türk Sipahisi ve Esirlik Hayatı*, Haz. Harun Tolosa, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Tercüme-i Şehname*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine. Nu.1518.
- TURAN, Osman, *İstanbul'un Fetbinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara, 1984.
- Tursun Beğ, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.
- Türk İslâm Geleneginde Battal Gazî ve Battalnâme*, Haz. Yağmur Say, Eskişehir Valiliği Yayınları, Ankara, 2009.
- Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhîm Hasib Efendi, *Uşşâkizâde Tarihi, I, II*, Haz. Raşit Gündoğdu, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2005.
- Vâsıtî, *Vâsıtî'nin "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, Haz. Göknur Çelik, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

- Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* [Selçuklu Taribi], Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2009.
- Yazıcıoğlu Mehmed b. Sâlih Gelibölulu, *Muhammediye*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 05 Ba 690.

II-Araştırma ve İnceleme Eserler

- Ahmet Haşim, *Bütün Şiirleri-Piyale/Göl Saatleri/Kitapları Dışındaki Şiirleri*, Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman, Degah Yayınları, İstanbul, 1987.
- AKÇA, Gürsoy-Yunus İnce, *Klasik Osmanlı Çağında Tarih Meşruiyet ve Rüyâ*, Palet Yayınları, Konya, 2015.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____, *Köprülüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
- ANDREWS, Walter G., *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı, Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- BABAIE, Sussan, Kathryn Babayan, Ina Baghdiantz-McCabe, Massumeh Farhad, *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran*, I.B. Tauris, London-New York, 2004.
- BLOCH, Marc, *Taribin Savunusu Veya Tarihçilik Mesleği*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- BRAUDEL, Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- BRECHT, Bertolt, *Halkın Ekmeği*, Çev. A. Kadir-Asım Bezirci, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1974.
- BURKE, Peter, *Fransız Tarib Devrimi Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.
- CANATAR, Mehmet, “Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4, 2000, s. 1-32.
- CARLYLE, Thomas, *Kahramanlar*, Çev. Behzat Tanç, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- COSER, Lewis A., *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları, Tarihsel ve Toplumsal Bağlamında Fikirler*, Çev. Himmet Hülür-Serhat Toker-İbrahim Mazman, De ki Yayınları, Ankara, 2008.
- CUNBUR, Müjgan, “Yusuf Ağa Kütüphanesi ve Kütüphane Vakfıyesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, Ankara, s. 203-217.
- DEĞİRMENCİOĞLU, Tülin, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar-II. Osman Devrinde Değişen Güç Sembolleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.
- EMECEN, Feridun M., “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3, İstanbul, 1999, ss. 83-90.

- _____, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 37-60.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallelerin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Şehir, Toplum ve Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 75-84.
- ERGUN, Doğan, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- EROĞLU, Haldun, *Osmanlı’da Mühalefet*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.
- ERSOY, Ersen-Uğur Öztürk “Umdetü’l-Ahbâr’da Şâir Biyografileri”, *Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5, İstanbul, 2010, s. 101-120.
- ERSOY, Osman, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye’de Kâğıt*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1963.
- ERTEN, Murat, “Harran’dan Toledo’ya: Yunanca Eserlerin Arapçaya ve Latinceye Tercüme Serüveni”, *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran/Harran in Islamic History and Civilization*, ed. Kasım Şulul vd., Harran Kaymakamlığı Yayınları, Urfa, 2017, ss. 405-415.
- ERÜNSAL, İsmail E., *Osmanlılarda Sabaflık ve Sabaflar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- _____, “Şâir Nedîm’in Muhallefâtı”, *Edebiyat Tarihi Yazıları, Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler, Kayıp Metinler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.
- FEBVRE, Lucien-Henri Jean Martin, *Kitabın Doğuşu*, Çev. Gül Batuş, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2000.
- FLEISHER, Cornel H., *Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- GIDDENS, Anthony, *Sosyoloji*, Haz. Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005.
- GURYEVIÇ, Aron, *Ortaçağ Avrupası’nda Birey*, Çev. İlknur Ugan-Zeynep Ülgen, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.
- ILLICH, İvan-Sanders, Barry, *ABC Aklın Modernleşmesi*, Çev. İsmail Avcı-Ümit Şahin, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015.
- İNALCIK, Halil, “I. Bayezid”, *DİA*, V, İstanbul, 1992, ss. 231-234.
- _____, “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi,” *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi Dergisi*, Çev. Kemal Aydın Akagündüz, 7, İstanbul, 1994, ss. 5-26.
- _____, *Şâir ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003.
- KAFADAR, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

- KARA, Mustafa, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İslâmî Araştırmalar*, XII/2, Ankara, 1999, s. 130-148.
- KAYNAK, Rahşan, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Şerîye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- KENANOĞLU, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- MERİÇ, Rıfık Melül, *Türk Cild Sanatı Tarihi Araştırmaları, I Vesikalar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1954.
- MORRIS, Colin, *The Discovery of the Individual, 1050-1200*, Harper& Row, New York-London, 1972.
- PAMUK, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, (Kısaltma: *Fiyatlar ve Ücretler*), Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- RICOEUR, Paul, *The Contribution of French Historiography to the Theory of History*, Oxford Clarendon Press- Oxford University Press, New York, 1980.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri" *ODTÜ Gelişme Dergisi-Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 1978, ss.1-38.
- SANDERS, Barry, *Öküzün A'sı Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*, Çev. Şehnaz Tahir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- TEZCAN, Baki, "Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarih Yazımı," (Kısaltma: *Tarih Üzerinden Siyaset*), *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğunun Yeniden Yazımı*, ed. Virginia Aksan-Daniel Goffman, Çev. Onur Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 223-266.
- TRAVERSO, Enzo, *Geçmiş Kullanma Klavuzu, Tarih, Bellek, Politika*, Çev. Işık Ergüden, Versus Yayınları, İstanbul, 2009.
- VATIN, Nicolas, "Bir Osmanlı Türkü Yaptığı Seyahati Niçin Anlatırdı?", *Cogito Osmanlı Özel Sayısı*, 19, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 161-178.
- WEBER, Max, *Bürokrasi ve Otorite*, Haz. M. Atilla Arıçoğlu- H.Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara, 2005.
- WOODHEAD, Christine, "Reading Ottoman Şehnames: Official Historiography in the Late Sixteenth Century", *Studia Islamica*, 104-105, 2007, pp. 67-80.
- ZENCİRKIRAN, Mehmet, *Sosyoloji*, Dora Basım Yayın, Bursa, 2015.

